

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет лінгвістики та соціальних комунікацій
Кафедра філософії

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач кафедри філософії
_____ Л. Г. Дротянко
« ____ » _____ 2023 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

(Пояснювальна записка)

здобувача вищої освіти ОС «магістр»

за спеціальністю 033 «філософія»

на тему:

КОМУНІКАТИВНІ ПРОБЛЕМИ У СУЧАСНИХ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ
(КУЛЬТУР–ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ)

Здобувач:

Кляшторна Вікторія Олександрівна

Керівник:

к. філос. н., доц. Шоріна Т. Г.

Нормоконтролер:

к. філос. н. Клешня Г. М.

Київ 2023

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет лінгвістики і соціальних комунікацій

Кафедра філософії

Спеціальність – 033 «Філософія»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри філософії

_____ Л. Г. Дротянко

« ____ » _____ 2023 р.

ЗАВДАННЯ

на виконання кваліфікаційної роботи

Кляшторної Вікторії Олександрівни

1. Тема кваліфікаційної роботи «Комунікативні проблеми у сучасних міграційних процесах (культур–філософський аспект)» від «25» серпня 2023 р. № 1477/ст .

2. Термін виконання роботи: з 01.09.2023 до 08.12.2023.

3. Вихідними даними до роботи є філософські та наукові праці вітчизняних та зарубіжних авторів; результати власних наукових досліджень здобувача вищої освіти під час участі в наукових заходах кафедри, в студентських наукових конференціях, науково-дослідної практики у сфері філософії та переддипломної практики; інформація з відкритих джерел.

4. Зміст пояснювальної записки: Вступ. Розділ 1. Теоретико–методологічні засади комунікативних процесів у міграційному середовищі. Розділ 2. Комунікативні проблеми мігрантів у новому культурному середовищі. Розділ 3. Вплив глобалізації та інформатизації на міжкультурну комунікацію. Висновки. Список використаних джерел. Додатки.

5. Перелік обов’язкового ілюстративного матеріалу: презентаційний матеріал до захисту кваліфікаційної роботи.

6. Календарний план–графік

з/п	Завдання	Термін виконання	Відмітка про виконання
1.	Визначення та обґрунтування теми кваліфікаційної роботи	01.09.2023	Виконано
2.	Оформлення завдання на виконання кваліфікаційної роботи	07.09.2023	Виконано
3.	Визначення об'єкта, предмета, мети, завдань дослідження	15.09.2023	Виконано
4.	Підбір, опрацювання та вивчення літератури та джерел з теми дослідження	23.09.2023	Виконано
5.	Складання попереднього плану роботи. Узгодження з керівником	29.09.2023	Виконано
6.	Написання основної частини, вступу та висновків.	07.10.2023	Виконано
7.	Оформлення роботи та подання її на перше читання керівникові	10.11.2023	Виконано
8.	Опрацювання зауважень та виправлення недоліків	15.11.2023	Виконано
9.	Попередній захист кваліфікаційної роботи	08.12.2023	Виконано
10.	Проходження нормоконтролю	11.12.2023	Виконано
11.	Подання роботи на перевірку на плагіат	11.12.2023	Виконано
12.	Подання роботи на рецензування	12.12.2023	Виконано
13.	Подання остаточного варіанту на кафедру	20.12.2023	Виконано
14.	Захист роботи	26.12.2023	

Дата видачі завдання: «01» вересня 2023 р.

Керівник кваліфікаційної роботи _____ Т. Г. Шоріна

Завдання прийняв до виконання _____ В. О. Кляшторна

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до кваліфікаційної роботи «Комунікативні проблеми у сучасних міграційних процесах (культур-філософський аспект)»: 100 сторінок, 4 додатки, 79 використаних джерел.

МІГРАНТ, МІГРАЦІЙНИЙ ПРОЦЕС, КОМУНІКАТИВНІ ПРОБЛЕМИ, ІНШИЙ, ДІАЛОГ, МОВА, МЕНТАЛЬНІСТЬ, ПСИХОКУЛЬТУРА, ІДЕНТИЧНІСТЬ, АДАПТАЦІЯ, ІНТЕГРАЦІЯ, КОМУНІКАТИВНИЙ БАР'ЄР, КОНТЕКСТ, МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ.

Об'єкт дослідження - комунікативні процеси у міграційному середовищі.

Предмет дослідження - особливості комунікативних проблем мігрантів у сучасному культурному середовищі.

Мета кваліфікаційної роботи полягає у виявленні мовно-комунікативних, культурно-ментальних проблем комунікації мігрантів в адапційно-інтеграційних процесах у новому культурному середовищі під впливом глобалізації і інформатизації.

Методологія дослідження: філософія діалогу, філософія культури, герменевтика, комунікативна філософія, філософська антропологія.

Під час дослідження визначено особливості сучасних міграційних процесів та окреслено понятійно-термінологічний апарат методологічного дослідження. Визначено роль мови в бутті мігрантів у новому культурному середовищі та з'ясовано особливості їх мовленнєвої культури у сучасних комунікативних процесах. Досліджено культурно-ментальний аспект комунікації мігрантів та розкрито проблеми їх культурної ідентичності в умовах глобалізації. Виявлено комунікативні бар'єри в адапційно-інтеграційних проблемах мігрантів та досліджено вплив інформаційно-комунікаційних технологій на міжкультурну комунікацію мігранта.

Матеріали кваліфікаційної роботи рекомендується використовувати для розробки теоретичних курсів з ОПІ «Філософія комунікації» та в сфері практичної соціальної та політичної комунікації для утвердження збалансованої

взаємодії місцевого населення, соціальних інституцій та мігрантських груп на основі демократичних та гуманітарних цінностей; для підвищення рівня інтеграційних заходів для мігрантів в приймаючих країнах, а також застосовувати в психологічному та соціальному консультуванні.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1	12
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІАТИВНИХ ПРОЦЕСІВ У МІГРАЦІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ	12
1.1. Особливості міграційних процесів у сучасному світі.....	12
1.2. Понятійно-термінологічний апарат методологічного дослідження.....	19
Висновки до розділу 1	30
РОЗДІЛ 2	32
КОМУНІКАТИВНІ ПРОБЛЕМИ МІГРАНТІВ У НОВОМУ КУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ.....	32
2.1. Мова як спосіб буття мігрантів у новому культурному середовищі.....	32
2.2. Культурно-ментальний аспект комунікації мігрантів	40
2.3. Особливості мовленнєвої культури мігрантів у сучасних комунікативних процесах ..	47
Висновки до розділу 2.....	53
РОЗДІЛ 3	55
ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ІНФОРМАТИЗАЦІЇ НА МІЖКУЛЬТУРНУ КОМУНІКАЦІЮ	55
3.2. Комунікативна проблематика на тлі адаптаційно-інтегративних процесів мігрантів...	61
3.3. Роль інформаційно-комунікаційних технологій у міжкультурній комунікації мігрантів.....	70
Висновки до розділу 3.....	77
ВИСНОВКИ.....	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	86
ДОДАТОК А Схема Де Фльора	93
ДОДАТОК Б «Комунікативне коло» Ф. де Соссюра.....	94
ДОДАТОК В Діалогове розширення текстів-«фігур» і контекстів-«фонів».....	96
з їх подальшим наближенням.....	96
ДОДАТОК Г Анкетування українських мігрантів.....	97

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю філософського аналізу міграційних процесів та пов'язаних с ними комунікативних проблем. Міграція як загальне явище має свої витoki ще з глибокої давнини. Відтоді як на Землі з'явилися живі істоти, міграція стала невід'ємною частиною їхнього буття. У пошуках кращих умов життя та задоволення найважливіших потреб все живе переміщується з одного місця на інше. Будь-який міграційний процес завжди супроводжується процесом адаптації до нових умов. І якщо в давнину людина стикалася здебільшого з адаптацією тільки до природних умов, наприклад, перекочовуючи з одного природного ландшафту до іншого, то тепер сучасний мігрант перекочовує ще й до іншого соціуму, де одночасно має адаптуватися у кількох напрямках - фізіологічному, побутовому, лінгвістичному, психологічному, соціальному, культурному, що складають великий загальний інтеграційний процес. Усі ці адаптаційно-інтегративні процеси, і, насамперед, лінгвістичний, психологічний, соціальний і культурний нерозривно пов'язані з комунікацією, що відбувається як у рамках діалогу, так і широкого полілогу в умовах сучасної глобалізації.

Будь-який діалог передбачає зустріч з іншим «Я» - особистістю, яка є багаторівневою соціальною системою зі складним змістом. Мігрант у процесі комунікації зустрічається не просто з іншою особистістю, але в її особі - і з іншою мовою, іншим соціальним устроєм, іншою культурою з усіма її символами та історією.

У наш час, коли міграційні процеси набувають дедалі більш масового та глобалізованого характеру через економічні умови, численні військові конфлікти, природно-техногенні катаклізми проблема комунікації мігрантів у нових лінгвістичних, соціальних і культурних умовах, що впливають на їхнє фізичне і психічне здоров'я, виходить на перший план. Особливо небувала за своїм масштабом міграція населення України, що розпочалася з 2022 року у зв'язку з широкомасштабними військовими діями, вона не тільки дає широкі

можливості для дослідження міграційних процесів, а й вимагає особливої уваги до вивчення комунікативних характеристик цього феномена.

Суспільство, що приймає мігранта, зацікавлене в інтеграції останнього як повноцінного свого члена, але така інтеграція неможлива без успішної адаптації, що має супроводжуватися ефективним комунікативним процесом.

Комунікативні проблеми, як от: проблематика діалогу та відносин «Я-Інший» неодноразово розглядалася раніше. Однак в умовах світової турбулентності, коли міграційні процеси набули масового і постійного характеру, а міжкультурна толерантність змінюється на міжкультурну агресію, що, в свою чергу, є наслідком раптових небезпечних світових спалахів, вбачається за необхідне дослідити діалогічні відносини, у якому бере участь мігрант, користуючись іноземною мовою, а також розглянути дану проблематику саме у світлі міжкультурної комунікації.

З огляду на те, що зараз значна частина українського населення стала мігрантами в найрізноманітніших країнах світу, вбачається за необхідне узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду для розв'язання завдань, пов'язаних із комунікативними проблемами в адаптаційно-інтегративному процесі мігрантів.

Прогнозовані припущення щодо розвитку об'єкта дослідження: в умовах світової кризи з її економічними, політичними, екологічними проблемами та військовими конфліктами, що провокують неконтрольовані потоки великої кількості мігрантів, розроблення нових теорій та втілення їх у комунікативну практику, буде сприяти більш ефективній комунікації і зокрема налагодженню не тільки міжособистісного діалогу «Я-Інший», а й діалогу міжетнічного та міжкультурного, що дасть змогу знайти взаєморозуміння як на рівні людських відносин, так і на рівні відносин між країнами та народами.

Об'єктом дослідження є комунікативні процеси у міграційному середовищі.

Предметом дослідження є особливості комунікативних проблем мігрантів у сучасному культурному середовищі.

Мета дослідження - виявити мовно-комунікативні, культурно-ментальні проблеми комунікації мігрантів в адаптаційно-інтеграційних процесах у новому культурному середовищі під впливом глобалізації і інформатизації.

Досягнення поставленої мети зумовило потребу вирішення таких завдань дослідження:

- визначити особливості міграційних процесів у сучасному світі;
- окреслити понятійно-термінологічний апарат методологічного дослідження;
- визначити роль мови в бутті мігрантів у новому культурному середовищі;
- дослідити культурно-ментальний аспект комунікації мігрантів;
- з'ясувати особливості мовленнєвої культури мігрантів у сучасних комунікативних процесах;
- розкрити проблеми культурної ідентичності мігрантів в умовах глобалізації;
- виявити комунікативні бар'єри в адаптаційно-інтеграційних процесах мігрантів;
- дослідити вплив інформаційно-комунікаційних технологій на міжкультурну комунікацію мігранта.

Методологія дослідження базується на філософії діалогу, комунікативній філософії, філософській антропології, філософії культури, оскільки філософську методологію складають, зокрема, й самі філософські теорії.

Водночас широко було використано метод герменевтики для аналізу умов тлумачення і розуміння мовлення, яке сприймають і повідомляють іноземною мовою, зокрема для дослідження того, як культурні традиції, історія, мова і природа, - тобто контекст, - впливають на інтерпретацію тексту.

За допомогою філософії діалогу досліджено взаємодію між Я-мігранта і Ти-мешканця іншої країни, включно з їхньою міжкультурною комунікацією.

Комунікативна філософія сприяла висвітленню дискурсу, який ведуть компетентні органи на тему міграційних процесів, що включає такі його складові, як адаптація, комунікація та інтеграція мігрантів у новій країні.

Філософську антропологію використано у світлі фокусу на людині-мігранті й тих процесах, що відбуваються як у її внутрішньому світі, так і зовні, особливо у співвідношенні з іншими людьми, які є представниками іншої культури і володіють іншою мовою.

Філософія культури сприяла дослідженню значення культури у формуванні особистості, а також житті людини, зокрема, мігранта, зі всіма її стосунками, у тому числі, міжкультурними.

Для емпіричної перевірки результатів дослідження використано метод анкетування, а для систематизації наукових фактів і філософських узагальнень - метод аналогії та моделювання.

Структура роботи відповідає поставленим завданням і складається з трьох розділів. В першому розділі окреслено глобальні міграційні процеси, розглянуто міжкультурну комунікацію у культур-філософському аспекті та розкрито діалогічну проблематику з Іншим, яким є мігрант. У другому розділі досліджено поняття мови, «мовного контакту» та діалогу міжкультурних контекстів. У третьому розділі виявлено ментальні та психокультурні особливості мігрантів, а також визначено характеристики ідентичності в їх адаптаційно-інтегративному процесі. В заключному підрозділі зосереджено увагу на ролі інформаційно-комунікаційних технологій у міжкультурній комунікації мігрантів. Робота містить загальні висновки та додатки.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження апробовані у наступних конференціях: Всеукраїнські «філософські читання» «Міжцивілізаційні виклики глобалізованого світу» 16 листопада 2022 року; XXIII Міжнародної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених «Політ. Сучасні проблеми науки» 5 квітня 2023 року; Всеукраїнський «круглий стіл»: «Соціальні проекти в контексті пошуку відповіді на глобальні виклики» 12 квітня 2023 року; Підсумкова конференція за результатами проходження магістрантами науково-дослідної практики у сфері філософії комунікації. Для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) ступеня за спеціальністю 033 «Філософія» ОПП «Філософія

комунікації» 30 червня 2023 року; Університетський «круглий стіл» «Історія кафедри філософії в контексті історії НАУ» (до 90-річчя НАУ) 18 жовтня 2023 року; Всеукраїнські «філософські читання» «Соціокультурні трансформації сучасної мови комунікації» 15 листопада 2023, НАУ, кафедра філософії.

Вийшли друком наступні наукові роботи: Мігранти в умовах зростаючої дестабілізації сучасного світу // Міжцивілізаційні виклики та соціальна відповідальність людства в умовах глобалізації [Текст] : збірник наукових праць / за загальною редакцією Л. Г. Дротянко. – Київ : НАУ, 2022. – С. 34. Комунікативні бар'єри сучасних мігрантів // ПОЛІТ. Сучасні проблеми науки. Гуманітарні науки: тези доповідей XXIII Міжнародної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених: [у 2-х т.]. – Т. 2 (м. Київ, 04-07 квітня 2023 р.) / [ред. кол.: Н.В. Ладогубець, А.М. Кокарева та ін.]; Національний авіаційний університет. – К.: НАУ, 2023. – С. 395. Мовленнєвий діалог мігрантів: індивідуальні та міжкультурні контексти // Соціокультурні трансформації сучасної мови комунікації [Текст] : збірник наукових праць / за загальною редакцією Л. Г. Дротянко. – Київ : НАУ, 2023. – С. 24.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІАТИВНИХ ПРОЦЕСІВ У МІГРАЦІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

1.1. Особливості міграційних процесів у сучасному світі

Міграція населення є одним з найважливіших питань, що розглядається у різних науках не як просте механічне переміщення людей територією, і не тільки у політично-економічному ключі, але як складний соціально-комунікативний процес, що стосується багатьох сторін життя країн, континентів і планети в цілому.

Міжнародна організація з міграції (МОМ, Агентство ООН з питань міграції) визначає мігранта як будь-яку особу, яка переміщується або перетнула міжнародний кордон або перебуває в державі, яка знаходиться за межами її звичайного місця проживання, незалежно від (1) правового статусу цієї особи; (2) того, чи є переміщення добровільним чи вимушеним; (3) причин переміщення; або (4) тривалості перебування [65]. Проте термін «мігрант» не включає в себе причини виїзду–в'їзду, інтенціональність, індивідуальні та сімейні умови [60, с. 57].

Хоча і немає загальноприйнятого визначення цього терміну, для статистичних цілей міжнародний мігрант визначається як особа, яка змінює країну звичайного проживання. Довгостроковий мігрант - це особа, яка встановлює дозвіл на проживання в іншій країні на строк не менше року, тоді як короткостроковий мігрант переїжджає до країни на термін не менше трьох місяців, але не більше одного року.

Мігрант нами розглядається як особа, яка здійснює міграцію з одного місцеперебування в інше, яка свідомо та з власної волі перетинає державні кордони з метою зміни місця проживання. Під міграційним процесом мається на увазі переселення, початок якого знаменується вибуттям із нинішнього місця

проживання, а закінчення - прибуттям у нове місце проживання, включаючи адаптацію до останнього та інтеграцію у нове суспільство.

Міграційні процеси виконують найважливіші соціальні функції перерозподілу населення територією. Якщо говорити про частку мігрантів від загального населення планети, то їхня кількість становить лише 3%. Незважаючи на це, вони виробляють понад 9% обсягу світового ВВП, що набагато більше, ніж якби вони залишалися вдома (МОМ і McKinsey & Company, 2018 р.).

Таке глобальне явище, як міграційні процеси, необхідно розглядати з обох сторін, оскільки мігрант, який здійснює переміщення для зміни свого місця проживання, впливає на процеси як тієї країни, яку він залишає, так і тієї, яка його приймає. Наприклад, звільнивши робоче місце у своїй країні, він може з'явитися її потенційним інвестором, тоді як для країни, яка його приймає, він може стати причиною збільшення соціальних витрат, зростання соціальної напруги, спричиненої відмінностями в ментальності та культурі [5]. І навпаки, виїжджаючи зі своєї країни та погіршуючи тим самим її демографічну ситуацію, мігранти, прибувши в нову країну та народивши там бодай одну дитину (а мігранти з азійських країн зазвичай мають багатодітні сім'ї), покращують демографічну ситуацію країни свого нового перебування з огляду на те, що їхні діти успішно соціалізуються у нове суспільство з ранніх років та не потребують зусиль і видатків держави на їхню адаптацію й інтеграцію, попри те, що такі діти проживають у своїх національних сім'ях і є білінгвальними представниками двох культур. Також серед позитивних наслідків міграції для «відпускаючих» країн - можливість підвищення кваліфікації фахівців та отримання професійного досвіду, розширення міжнародних соціальних зв'язків, міжнародне співробітництво, підвищення культурного рівня; для «приймаючих» країн - розвиток культурної різноманітності, посилення творчого потенціалу, інтегрування нових культурних цінностей. Серед негативних міграційних наслідків для «відпускаючих» країн - втрата людського потенціалу в кількості і якості,

вплив фахівців високої кваліфікації, посилення соціальної напруги у родинах через розставання; для «приймаючих» країн - робоча конкуренція, зміна національного складу країни, етнічні та соціально-культурні конфлікти, ризик зниження культурної ідентичності нації [4].

Треба сказати, що завдяки міграції розвивалися цілі країни і континенти. Агентство Організації Об'єднаних Націй - Міжнародна організація з міграції, - вважає, що частіше міграція має для нових соціальних громад більше переваг, аніж недоліків: мігранти привносять культурне розмаїття, а з ним - і нові навички; вони також нерідко інвестують у нову країну та зміцнюють її робочу силу [26, с. 11]. Генеральний директор Міжнародної організації з міграції В. Свінг заявив: «Величезна частка ... міграції безпечна, легальна, впорядкована - і не тільки неминуча, а й вигідна; життя незліченної безлічі мігрантів, їхніх родин, рідних і громад, що їх приймають, стало кращим завдяки їй. ... нам слід прийняти цю реальність і разом шукати шляхи позитивного використання переваг міграції. Тобто ми маємо зосередити зусилля не на спробах зупинити міграцію, а на створенні умов, за яких міграція є вибором, а не необхідністю, здійснюється законними каналами і виступає як каталізатор розвитку» [72]. Йдеться про упорядковану або керовану міграцію, яка в Міжнародній організації з міграції стає на порядку денному з 2018 до 2030 року і означає «переміщення особи з її звичайного місця проживання в нове місце проживання відповідно до законів та правил, що регулюють виїзд із країни походження і поїздки, транзит і в'їзд у приймаючу країну» [71].

Однак, при некерованих міграційних процесах та/або недостатньо ефективному управлінні, виникають великі ризики стресу як для самих мігрантів, так і для місцевих громад. Якщо раніше міграційні потоки мали більш контрольований характер внаслідок соціально-економічної політики держав (програми та квоти для висококваліфікованих фахівців, сезонних робітників, інвесторів, некваліфікованих робітників, біженців), то за останні 4 роки міграційні потоки набули масового та неконтрольованого характеру з огляду на зростання числа військових конфліктів, природних катастроф, а

також різкого погіршення економічної ситуації, зокрема й через тривалу глобальну пандемію, спричинену COVID-19. Під час останньої більшість країн закрили свої кордони, але, незважаючи на те, що після пандемії, коли кордони знову були відкриті, було відзначено спалах міграції через загальний стан так званої постпандемічної економіки, коли при великій кількості вакансій у розвинених країнах спостерігався брак робочих рук [66]. Через подібні обставини державам доводиться постійно змінювати міграційну політику.

Міграційні процеси завжди є відображенням глобальних світових процесів, що відбуваються на всіх рівнях - політичному, соціально-економічному, екологічному, культурному. На початку 2022 року у зв'язку з військовим вторгненням в Україну, розпочався раптовий численний потік українських біженців до різних країн світу. Так, за даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, які щотижня оновлюються, станом на 22 жовтня 2023 року у світі зафіксовано 6.218.800 українських біженців, 5.826.700 осіб з яких перебувають у європейських країнах, включно з Російською Федерацією і Республікою Білорусь, і 392.100 осіб зафіксовано за межами Європи. Нинішні «обсяги міграції перевищують усі показники за період незалежності України з 1991 року» [13, с. 4]. Вищевказані дані подані відповідною владою держав, проте вони є приблизними через триваючий конфлікт, і подальші зміни наразі прогнозувати неможливо [76]. В залежності від тривалості бойових дій, населення України може скоротитися до 33%, - вважає Рада ЄС [13, с. 4].

Демографічна динаміка знижується також через велику кількість жертв не тільки серед військовослужбовців, а й серед мирного населення. Крім того, спостерігається вкрай низька народжуваність, яка порівняно з передвоєнним 2021 роком впала на 28%, і цей показник продовжує знижуватися. Також спостерігається скорочення молоді та жінок продуктивного віку. Директорка Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України Елла Лібанова повідомляє про катастрофічні показники: для того, щоб забезпечити відтворення поколінь, коефіцієнт народжуваності має становити 2,15 дитини на

одну жінку, але 2023 року цей показник буде не вищим за 0,7 [63]. Демографічні показники є одним із найважливіших чинників двостороннього впливу міграційних процесів. Населення країн, які «старіють», омолоджується за рахунок новоприбулих мігрантів; водночас населення країн, які «відпустили» своїх жителів, скорочується, що має наслідком погіршення показників у всіх сферах.

Міграції зросли в масштабах, і ця тема домінує в соціальних сферах, - це зумовлено наслідками, що стосуються соціально-економічних, демографічних та культурних причин [60, с. 62]. Збільшення раптового міграційного потоку з України, який усе ще перебуває в доволі активній стадії та може навіть збільшитися через загострювання військового конфлікту протягом усього 2023 року [67], потребуватиме окремого дослідження, але вже зараз ми можемо вивчати адаптаційно-інтегративні процеси, а також, пов'язані з ними комунікативні проблеми українців у найрізноманітніших країнах світу, де вони знайшли свій тимчасовий чи постійний притулок.

Міграційні явища є складними та багатовимірними, що ускладнює їх вимірювання та аналіз, а також їх оцінку в той чи інший момент часу через те, що міграційні переміщення є динамічними процесами [60, с. 59].

Оскільки значна частина всіх мігрантів світу припадає здебільшого на західні країни, у західній науці феномен міграції вважається класичною темою для дослідження. Одним із засновників таких досліджень є англійський географ німецького походження Е. Равенштайн, який наприкінці XIX століття створив теорію міграції та розробив «міграційні закони», які ґрунтувалися, переважно, на спостереженні та висновках, що було характерно для того часу.

Серед міграційних теорій можна виокремити такі: неокласична теорія (М. Тодаро, Д. Харріс); теорія міграційних систем (Д. Массі, Р. Білсбороу); нова економічна теорія міграції (Е. Тайлор, О. Старк); теорія економіки сімейної міграції; теорія міграційних мереж (Д. Массі).

Праці про міграцію населення І. Валлерстайна відносяться до так званої теорії світових систем, в яких підкреслюється роль глобалізації та переділу

світу на центр і периферію, з якої і формуються міграційні потоки [4]. З точки зору соціології, доволі великий інтерес викликає теорія міграції Є. Лі, в якій він презентує 4 міграційні чинники - територія походження, територія призначення, перепони для мігрування, особисті чинники, - стверджуючи, що на міграційні процеси впливають відстань, фізичні й політичні перешкоди, а також наявність утриманців. Важливим у його дослідженні було твердження того, що на міграційні процеси значною мірою впливають такі показники, як вік, стать, рівень освіти, знання іноземних мов, культури країни, яка їх приймає, наявність дружніх і родинних зв'язків, що може посилювати або послаблювати міграцію [36].

Можна сказати, що розвинулося два напрямки міграційних теорій, один з яких опікувався причинами походження міграції, а другий - міграційними тенденціями, які з плином часу не лише не зменшувалися, а й навіть посилювалися, що ми можемо спостерігати і в теперішній час. Найвідомішою теорією першого напрямку вважається неокласична модель Харріса-Тодаро, яка ґрунтується на раціональних причинах і в якій йдеться про трудову міграцію.

Пізніше увагу послідовників цієї теорії було звернено на суб'єктивні причини мігрантів, що вимагало ширшого вивчення контексту взаємин із середовищем. Так виник інший напрям, який займався вивченням безперервності міграційних процесів. У результаті було виявлено таке явище, як «міграційні мережі», які включають у себе родинні та дружні зв'язки, земляцтво, що сприяло тому, що міграційні процеси набули автономного характеру. Такі мережі сприяють новій міграції, знижуючи ризики для новоприбулих, надаючи їм допомогу і підтримку, організовуючись у громади і діаспори [44, с. 342]. Є приклади, коли міграція в Нідерланди відбувалася цілим турецьким селом. Також у теорії з'являється термін «міграційна культура», коли для молодого покоління мігрувати стає престижним, і той, хто не слідує цьому, вважається незаповзятливим. Наприклад, такий феномен спостерігається як на Заході України - у бік країн Європейського Союзу, так і на Сході - у бік Російської Федерації, що підтверджують структурні теорії,

висунуті останнім часом. Ці теорії ґрунтуються на концепції поділу світу на більш розвинені та менш розвинені країни з різним доступом до ресурсів, коли з цієї причини жителі менш розвинених країн втягуються у міграційні потоки [16].

Вищевказані теорії належать до досліджень показників на *макрорівні*, оскільки глобальна економіка проникає в периферійні регіони, коли приплив товару і капіталу сприяє відтоку робочої сили. Звідси робиться висновок, зокрема, про те, що міграційні напрямки пов'язані з колишніми колоніальними відносинами, бо важливу роль тут відіграють мовні та культурні зв'язки, зокрема й адміністративні [78]. Так, міграція з Індії, в основному, направлена на Англію, з Марокко та Алжиру - на Францію, а з Індонезії - в Нідерланди [59]. Також жителі острова Кюрасао, які мають громадянство Нідерландів, та жителі розташованого в Південній Америці і нині незалежного Суринаму, 27% яких є вихідцями з півночі Індії, що досконало володіють нідерландською мовою, становлять значну частину мігрантів у Нідерландах. Те саме можна сказати про українських мігрантів, які із західних областей мігрують у такі прикордонні країни Східної Європи, як Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Румунія, а зі східних областей - у Росію.

Згідно з доповіддю про міжнародну міграцію професора університету Радбауд у Наймегені (Нідерланди), крім макротеорій, які розглядають міграцію в контексті глобальних політико-економічних систем, існує *мікротеорія*, що займається аналізом мислення і поведінки мігрантів, а також - *мезотеорія*, яка розглядає соціальні відносини і зв'язки [79].

Проблеми міграції також досліджували такі західні вчені, як М. Грінвуд, Р. Вікерман, І. Лоурі, Т. Хегерstrand. Соціологічний підхід до дослідження міграції можна зустріти у М. Вебера, Т. Парсонса, Г. Зімеля.

Вивченню міграційних процесів присвятили свої наукові праці такі вітчизняні вчені, як: О. Малиновська, І. Прибиткова, Д. Раєвський, Ю. Скібіцька, В. Троцинський, А. Шевченко, В. Потапенко, Н. Блюк, Л.

Рибаковський, К. Білоцерківська, П. Дабосин, А. Лабирина, І. Кравченко, В. Плющ, В. Поліщук, Н. Німенко, О. Мульска, Е. Шмідт, Д. Коен та інші.

На сьогоднішній день теоретичні концепції та методологічні принципи не є цілком достатніми для пояснення і прогнозування міграційних процесів, особливо це стосується мікро- і мезотеорій, коли досліджується внутрішній світ мігранта, а також його соціальні зв'язки, включно з міжкультурною комунікацією як першоосновою інтернаціональних взаємовідносин.

Отже, незважаючи на те, що останнім часом збільшується кількість досліджень, пов'язаних із міграційними процесами, все ж актуальним залишається розвиток теоретико-методологічних засад цих процесів, які останнім часом набули масового і неконтрольованого характеру.

Міграція населення є складним системним об'єктом, що унеможлиблює його повноцінне дослідження. Такі складні й різноманітні процеси, як міграційні, досі комплексно не змогла пояснити жодна теорія. Здебільшого дослідження ведуться в політико-економічному, правовому та соціальному контексті, віддаючи перевагу трудовій міграції. Для розв'язання багатоаспектності цього питання необхідний комплексний підхід до окремих проблематичних вимірів, що стратегічно спирається на міждисциплінарні дослідження у сфері соціології, політекономії, психології, лінгвістики, філософії, об'єднуючи теоретичні положення з емпіричними розробками.

1.2. Понятійно-термінологічний апарат методологічного дослідження

Вихідними методологічними основами дослідження є західна некласична філософська думка, а саме світоглядно-пізнавальний арсенал філософії діалогу, герменевтики, комунікативної філософії, філософської антропології та філософії культури.

З урахуванням соціальної складової дослідження, в даній роботі використовуються наступні ключові поняття та терміни. *Мігрант* - як особа, яка здійснює міграцію з одного місцеперебування в інше; це людина, яка свідомо та з

власної волі перетинає державні або адміністративно–територіальні кордони з метою зміни місця проживання. *Міграційний процес* тут розглядається як процес переселення, початок якого знаменується вибуттям із нинішнього місця проживання, а закінчення - прибуттям у нове місце проживання. *Інший* - це «не-Я», тобто будь-яка інша людина, яка, хоч би якою схожою на мене вона була, є носієм відмінного від мого внутрішнього світу, але яку я водночас потребую, тому що діалог можливий тільки з Іншим, і тільки завдяки Іншому я можу краще виявити себе. *Діалог* тут означає суб'єкт-суб'єктні відносини між «Я» і «Ти», в яких вони комунікативно взаємодіють один з одним. *Мова* - це організована система знаків, що слугує для передавання інформації як візуальним, так і аудіальним способами. «*Мовний контакт*» в даній роботі означає багаторівневе повідомлення, що реалізується за допомогою кількох кодів одночасно - мовного (мова), кінестетичного (жести, рухи) та проксемічного (дистанція). *Ментальність* як слово походить від латинського «*mentis*», що означає розум, обдумування, образ мислення. Надалі слово «ментальність» буде вживатися в значенні «склад розуму», «спосіб думання», «манера мислити», притаманні певній соціальній групі. *Психокультура* є складником ментальності; це психологічні та поведінкові тенденції людей, втілені у культурі, яку вони формують и яка формує їх самих. *Контекст* - сукупність обставин, від яких залежать значення або сенс будь-якого знака, вислову, тексту, дії. *Міжкультурна комунікація* - це процес обміну інформацією, ідеями та цінностями між представниками різних культур.

Філософська енциклопедія свідчить, що *філософія культури* (культур–філософія) - поняття, що вживається в західній філософії в сенсі усвідомлення сутності та значення культури. Термін «культура» в античній літературі вживається як синонім грецькому «*paideia*» - виховання відповідно до традицій етосу. Останнє завжди прив'язувалося до місцевих умов і традицій. У новогрецькій мові «культура» означає причетність до громадянства. Формування гідних громадянських звичаїв передувало сучасній ідеї культури.

Гуманісти називають культуру «специфічно людським», тобто продуктом людської діяльності, і ідея фундаменту культури - це творче творення людини, що веде до самовдосконалення. «Більш важливим змістом цього терміна стає

упредметнена в явищах мистецтва, думки, соціального, політичного, «матеріального» життя діяльність людини» [45, с. 17-29]. Однак, важливо зазначити, що культура не зводиться тільки до предметно-діяльнісної визначеності; культурні знання сприяють у особистості широкого світобачення, яке орієнтується на гуманістичні цінності [42, с. 5]. Також не можна упустити, що культура являє собою «інтерсуб'єктивний простір людської духовності» [40, с. 22].

У XVIII столітті філософ І. Гердер зазначив, що немає нічого менш визначеного, ніж поняття культури, наголошуючи на тому, що культура є надприродною, і саме вона формує людину. Також він зробив важливе твердження про те, що навіть найталановитіша людина не може сама з себе виробити навички та вміння, - вона всього навчається в інших людей. У такий спосіб культура пов'язана з історією, а також - з мовою і традиціями, як засобами її трансляції [45, с. 53-54].

На початку XX століття було визначено ту сферу, за якою остаточно закріпилося поняття культури, - це «світ символів, що виражають як цінності соціального спілкування, так і найглибші вірування та ідеали народів, які розчинилися в системах їхньої комунікації» [там само, с. 75]. В той же час сучасний структуралізм вважає, що людиною керують неусвідомлені структури, зашифровані в мові, і що сама культура структурована так само, як і мова, - отже, процеси, що відбуваються в культурі, можна розуміти як обмін повідомленнями, тобто не інакше, як комунікацію (такий підхід використовував К. Леві-Строс, який вважає мову невіддільним механізмом культури, а саму культуру - осередком єдиного несвідомого) [там само, с. 162, 212-213]. Для структураліста і послідовника Леві-Строса Р. Барта культура є складним текстом, що вміщує в себе різні семантичні системи. Структуралісти вважають мову непорушною основою, в якій укладений механізм породження текстів. Цю думку, на прикладі масових комунікацій, продовжує М. Маклюен: суспільні процеси структуруються подібно до мови. Інакше кажучи, менталітет

народу визначається за засобами передавання повідомлень (усно чи письмово, шрифтом чи аудіовізуально тощо) [там само, с. 162-163].

Що стосується *антропологічного підходу*, то Б. Малиновський, наприклад, розглядав людину в усіх її проявах (імпульси, спонукання, інтереси, звички, поведінка) тільки в контексті культури, тому що людина не є одновимірною, і рухома багатосторонніми спонуканнями [там само, с. 277-278].

Глибоко вивчав загальні питання культури американський польовий етнограф А. Кребер. У своїй праці «Культура: критичний огляд концепцій і дефініцій» він зробив акцент на традиціях і культурному успадкуванні, що включають ідеали, цінності, правила життя, форми поведінки, розумові механізми, тобто ментальність. Він наголошував на системності культури, а також - на укладених у ній ідеях, символах і потребах, на їхньому виникненні та розвитку, хоча загалом теоретичні та філософські питання не були ним достатньо порушені [там само, с. 300-301].

Треба особливо відзначити розроблену М. Бахтіним *діалогічну концепцію культури* (естетична онтологія спілкування). Він вважав, що для того щоб розкрити смисловий бік матеріальної речі, необхідно вступити в діалог із культурою, а не розсікати її аналітичним шляхом [3, с. 390]. Він вважав, що культура зумовлена всією життєдіяльністю народу. Точно так само, як інша людина допомагає нам зрозуміти себе самого, так і зіткнення з іншою культурою допомагає краще зрозуміти свою культуру, або точніше, - себе в культурі, як власне етнічній, так і в єдиній світовій. Без діалогу культур немає розвитку [там само, с. 353-354]. Вступаючи в діалог саме з унікальністю Іншого, особистість може віднайти свою духовну унікальність, а отже - творити в культурі. Бахтіну вдалося розробити ідею діалогу на макрорівні, тобто в соціально-історичному контексті - постійно мінливому діалогізуючому фоні, - у якому твори культури можуть продовжувати свій смисловий діалог нескінченно, а його поняття «великого часу» дає змогу поглянути на явища культури в проекції як минулого, так і майбутнього [там само, с. 392].

К. Ясперс вважає, що ми сприймаємо форми через культуру, елементи якої створили люди. Крім того, для Ясперса, як і для Бахтіна, «духовний зміст культури виникає й існує тільки в діалозі між особистостями... і що культура за своїм споконвічним змістом діалогічна» [45, с. 187].

Для Х.-Г. Гадамера філософія культури не може бути відокремлена від філософської герменевтики. Мова для нього - це універсальне середовище для людини і її культури [там само, 198]. До того ж В. Вундт у своїй праці «Психологія народів» зробив великий опис мови і звичаїв багатьох народів світу, тим самим дослідивши психіку людини в її культурному контексті. Відтоді мова, у найширшому сенсі, стала предметом досліджень, пов'язаних із культурою. В. Гумбольдт вважав, що мова являє собою систему символів, і через взаємозалежність думки і слова, мова є засобом для відкриття ще непізної істини, а не для трансляції вже пізної [там само, с. 85]. У цьому сенсі Є. Кассіер є послідовником Гумбольдта, про що ми скажемо пізніше.

На особливу увагу заслуговує теорія 4-х основ культури вітчизняної філософа-естетика, культуролога В. Суханцевої. За Суханцевою, перша основа культури - це родова пам'ять; друга основа - це історичні хроніки, факти, джерела, які живлять родову пам'ять; третя основа культури - це смисловий і ціннісний бік загального зв'язку, до якого входить фундаментальний зв'язок культури та мови, в якому і сама культура виступає як мета-мова; і четверта основа - це діалектика символу та смислу, виражена у мові, як сполучна ланка між річчю і людиною [40, с. 27-33].

Теорія культури як символічної реальності детально опрацьована Ернстом Кассіером, який вважає «Феноменологію духу» Гегеля основою своєї теорії символічних форм. З плином історії культура вбирає в себе не стільки речі, скільки їхні смисли, посередником яких є символ. Символ - це «клітинка» культури, що володіє духовним зерном із творчою енергією. Така духовна енергія притаманна винятково людині, і це відкриття звертає Кассієра до філософської антропології, а в її особі - до природи людської сутності [29].

Для Кассієра головне - не пізнання, а буття людини в культурі. Людина в нього живе у світі функцій (а не субстанцій) або символів, які складають світ культури. Кассієр вважав, що має бути єдність культури, в якій найрізноманітніші культури зберігають свою автономність, і кожна окрема форма є символом загальної духовної культури всього людства. Як неможливо вивчити людину окремо від її взаємовідносин з іншими людьми, так само неможливо розглядати ту чи іншу культуру у відриві від інших культур, тому що єдність, як і діалог, можливі лише за умови інтеграції диференцій і протилежностей. Іншу культуру можна осягнути через діяльність людей, їхню творчість, що створює символи цієї культури. Створюючи символи, вважає Кассієр, людина утверджує себе в їхній сукупності як соціальну істоту, яка здатна та має змогу спілкуватися з подібними до себе істотами в надії знайти їхнє розуміння [17, с. 180-181]. Тому зрозуміти людину можна, лише зрозумівши її культуру. Людина, сприймаючи різноманіття символічних форм, намагається знайти їхнє відображення у своєму духовному центрі, що є осередком акумульованого суб'єктивного досвіду. Світ культури людини, що включає в себе свої символи з їхнім певним значенням і символами, виникає разом із її (людини) формуванням. У такий спосіб, перебуваючи в єдиній культурі, що вміщає і її власну, вона намагається віднайти ті «мозаїчні уламки», ті частинки, що становлять її духовний світ, який є більшим за лише розумові поняття чи чуттєві настрої.

Мігрант, будучи носієм символів своєї культури, стикається із зовсім іншими символами нової для нього культури, намагаючись знайти в них свої відображення і точки дотику. Цей процес здійснюється за допомогою комунікації, що ускладняється насамперед тим, що цей пошук здійснюється новою для нього мовою. Як каже лінгвіст і антрополог Ойген Розеншток-Хюсі, мова є головним засобом для спільного існування людей і встановлення зв'язку між поколіннями. Можна додати, що мова є також найголовнішим засобом для міжкультурної комунікації, тому що «філософія символічних форм починається з мови. Мова в результаті посідає унікальне місце в схемі культурних структур.

Це єдина форма, яка з'єднується з усіма іншими формами» [64], тому що всі користуються мовою - від філософа і письменника до ремісника і лікаря.

У мові виражається і символічна функція мислення - «мова мислення» [18, с. 15]. Символи в мисленні визначають несвідоме, тому культура проявляється в мові. Мислення здійснюється за допомогою тієї чи іншої мови, а не тільки у вигляді образів. У цьому світлі мігрант, який не володіє достатньою мірою іноземною мовою, змушений підлаштовувати своє мислення під обмеженість використання іноземної мови; на відміну - рідна мова використовується ним як інструмент для повноцінного вираження свого мислення. Також, з огляду на різницю культур, мислення теж виглядає обмеженим, оскільки багато тем доводиться опускати. Знати мову виявляється недостатнім, - необхідно знати і культуру свого співрозмовника, причому в усіх її проявах, щоб використовувати мову, за можливості, у всій її повноті.

Мова, як засіб комунікації, виконує в культурі особливі функції. Для культур-філософії ХХ століття було характерне фокусування на символи та мові як феномена людської культури (метод структурного мовознавства Соссюра; соціологія мови Сепіра; символи колективного несвідомого Юнга; голос буття Хайдеггера тощо). Однак вперше це вдалося В. Гумбольдту, - його концепція мови органічно увійшла і у філософію культури, і у філософію мови, і у філософську антропологію. Гумбольдт вважав, що кожна мова має свою структуру і свої способи вибудовування мовлення. Він також підкреслював, що мова містить у собі свою національну самобутність, яка формує світогляд її носіїв. Гумбольдт небезпідставно стверджував, що володіння іншими мовами допомагає осягати світогляд народів як носіїв цих мов. Також він розглядав вивчення мови та її семантичної характеристики в нерозривному зв'язку з культурою народу, який використовує цю мову, що уособлює також його ментальність. З іншого боку, неогумбольдтіанці, основним завданням яких було дослідження національної культури за посередництвом мови, вважали, що люди, які розмовляють різними мовами, з огляду на те, що вони належать до різних культур, ніколи не зможуть досягти повного взаєморозуміння. У цей

самий час Л. Вайсгербер, який вважає мову зосередженням величезної кількості зв'язків і переплетень, вводить поняття «мовної спільності», що є ключовим доступом до сфери духу і культури [45, с. 335-343].

Ж. Дерріда вважав, що національна мова пов'язана з етноцентризмом. Культура, на його думку, здійснює свою комунікацію не тільки через мову, а й за допомогою жестів, а також за допомогою новітніх форм комунікації, що дають змогу обробляти, зберігати і передавати великі обсяги інформації [там само, с. 227].

Важливо відзначити думки А. Швейцера, який виступав за єднання культур. У своїй роботі «Світогляд індійських мислителів» він стверджує, що європейська культура багато втрачає, заперечуючи цінності східних культур. Допускаючи їхнє взаємопроникнення і взаєморозуміння, можна досягти взаємного культурного збагачення і прийти до синтезу культур. Йому вторить М. Шелер, який назвав глобалізацію «новим космополітизмом культурних кіл», вважаючи, що «у сфері духовного спілкування європейсько–американських і азійських народів міг би народитися ... найбагородніший і багатообіцяючий плід, якби нездоланна європеїзація азійських культур шляхом позитивної науки, технічних та індустріальних методів... доповнювалася б і компенсувалася систематичним запозиченням азійського душевно–технічного принципу європейсько-американськими народами [50]. На думку Шелера, дисбаланс між культурами знання Сходу і Заходу видається небезпечним явищем.

У контексті нашого дослідження, як було вже зазначено вище, на велику увагу заслуговує концепція культури як діалогу М. Бахтіна, який вважав, що завдяки естетичній діяльності, спілкування спрямовується на взаємне розуміння суб'єктів культури та їхнє саморозкриття. Треба пояснити, що під естетичною діяльністю Бахтін мав на увазі завершення іншого «Я» в його цілісності і також інакшості. У його концепції існування «Я» і порятунку «Я-душі» можливий тільки через дар своєї «Я-душі» Іншому [3, с. 370-371].

Поняття діалогу виникло ще в античній філософії, і позначалося в основному як усний обмін інформаційними проголошеннями, а у філософії - як метод навчання. Сократ діалектичним способом сприяв виявленню об'єктивної істини шляхом зіткнення протилежних думок у діалозі. Софісти, маючи на меті за будь-яку ціну виграти суперечку, також вели її за допомогою діалогу. У формі діалогу Платон та інші філософи письмово викладали свої думки та ідеї. Для вибудовування діалогу його учасниками було потрібне створення певних правил його ведення, які охоплювали мовні способи і типи аргументації - діалектичні або еристичні, що сприяло формуванню теорії діалогу.

В епоху Середньовіччя діалог вівся з Богом усередині себе, а поза своїми межами - з церквою. Вважалося, що людина має більше уваги приділяти вдосконаленню своєї душі, позбуваючись гріховності та внутрішнього зла, що сприятиме більш гармонійному співіснуванню з іншими людьми. Оскільки на той час тип пізнання був радше ірраціональним, аніж раціональним, діалог того часу вирізнявся своєю експресивністю та емоційним напруженням. Цьому також сприяв той факт, що учасниками середньовічного діалогу були зазвичай захисник абсолютної істини і його опонент, який у всьому сумнівався і все заперечував, - обидва уособлювали дві крайні полярності.

Епоха Відродження повертає інтерес до діалогу в характері античності - пошук істини здійснюється в живому спілкуванні. Однак тепер центральне місце у світобудові замість космосу посідає людина, яка прагне впорядкувати свій мікрокосм шляхом подолання внутрішніх протиріч. У соціальній культурі того періоду в діалозі переважають інтелектуальні ігри, в яких його учасники обмінюються безліччю тез і різними поглядами. Загалом діалог епохи Відродження можна назвати «діалогом різноманіття», у якому з'являється прагнення до врівноваження різних та індивідуальних точок зору [49, с. 11-19].

З моменту зародження філософської антропології людину дедалі більше розглядали не саму по собі, не відокремленою від суспільства, а навпаки - як активну його частину, як особистість, яка може еволюціонувати завдяки Іншому. Маючи потребу в постійному розвитку, людина, свідомо чи несвідомо,

шукає способи взаємодії з іншими собі подібними істотами. Для того щоб почати будь-яку взаємодію з Іншим, і особливо узгоджену взаємодію, необхідно насамперед вступити з ним в діалог [27, с. 2].

У ХІХ столітті проблематику діалогічності частково розглядає німецький філософ Л. Фейербах. Для нього людська сутність розкривається тільки в спілкуванні, - у єднанні двох розрізнених елементів діалогу «Я» і «Ти». П. Гуревич так сказав про головне відкриття Фейербаха: «Проникнути у світ своєї власної суб'єктивності можна лише співвідносячи себе з іншим суб'єктом» [28]. «Комунікація - категорія ідеалістичної філософії, що означає спілкування, за допомогою якого «Я» виявляє себе в Іншому» [47, с. 207].

На початку ХХ століття нова філософська течія «діалогізм» виникає з виходом праці М. Бубера «Я і Ти», у якій він обґрунтовує діалогічний принцип буття людини. Для Бубера буття останньої - це не «Я-буття» і не «Ти-буття», а саме «Я-Ти-буття» або «Я-Воно-буття» [10]. У рамках цього принципу людина вступає у стосунки як із світом речей - світом об'єктів для свого пізнання, так і зі світом людських суб'єктів, присутність яких обопільно впливає на буття кожного учасника цих стосунків [15].

Цей самий принцип стосується і взаємновпливових стосунків людини з Богом. Тут діалог - не стільки спосіб спілкування, скільки спосіб існування особистості, за допомогою якого вона прагне створювати, розвивати і підтримувати свою цілісність. У процесі набуття цієї цілісності людина, хоч як це не парадоксально, саме виходить за рамки свого «Я» - до іншого «Я», щоб кожен учасник такої зустрічі міг одночасно як щось віддати Іншому, так і взяти в Іншого те, що він зможе використовувати для подальшої інтеграції в побудову своєї власної цілісності [25].

Отже, пізнання світу (у взаємодії з об'єктом) і самого себе (в діалозі із суб'єктом) відбувається двома способами, що становлять єдиний процес: діалектичний поділ на протилежності з подальшим об'єднанням у знайдений спільно істині.

Це ж підтверджує і концепція діалогу М. Бахтіна, в якій єдність цілого зумовлена індивідуальністю кожного учасника буття, неповторністю його внутрішнього світу з його цінностями у вигляді свого особливого контексту. Цей контекст належить пізнати кожному учасникові діалогу, щоб той самий діалог міг відбутися, і «Я» змогло розкритися в цьому діалозі Іншому. Для Бахтіна дуже важлива роль слова і мови як основних складових частин діалогу, при цьому слова важливі саме в контексті, в якому вони застосовуються. Бахтін каже: «Кожне слово тексту перетворюється в новому контексті.» [3, с. 384-388].

У світлі осмислення комунікації мігрантів, досліджуваної в даному проекті, роль мови і мовлення, вибудованого іноземною мовою в діалозі з Іншим, набуває особливого значення і потребує окремого розгляду поряд з діалогом культур, що є ключовим поняттям філософії В. Біблера. Так само як суб'єкти діалогу пізнають себе завдяки зустрічі з Іншим, так і діалог різних культур сприяє набуттю кожною з них своїх глибинних смислів. «У діалозі культур розуміння іншої людини припускає взаєморозуміння «Я-Ти» як онтологічно різних особистостей, що володіють - актуально чи потенційно - різними культурами, логіками мислення.» [7, с. 3].

На цьому тлі зустріч «Я» мігранта з «Ти» місцевого жителя, як носіїв різних мов і представників різних культур, вимагає від обох не тільки більшої підготовки до ведення діалогу та додаткової налаштованості на діалог, а й докладання подвійних зусиль, щоб при-слухатися, до-слухатися й по-чути одне одного в подвійному контексті - як представника відмінного від себе суб'єктивного мікросвіту і в той самий час як елемента іншого культурного конгломерату з усім його багатим і невідомим до кінця змістом, який ще тільки належить з'ясувати в майбутньому діалозі.

Отже, незважаючи на те, що діалог завжди відбувається між «Я» та Іншим, обидва шукають взаєморозуміння, тим самим доводячи той факт, що людина потребує Іншого, щоб стати Людиною. При цьому кожен такий діалог є частиною ще більш ширшого діалогу, який Бахтін, наприклад, вважав незавершеним і нескінченним, як і саме буття.

Головне в концепції діалогу - це «бути» для рівноправного Іншого, щоб тим самим «бути» і для себе, а це вимагає відкритості та готовності до діалогу, що має на увазі зміни у «Я» після зустрічі з Іншим та відповідальність за стосунки у спільному, діалогічному спів-бутті.

Висновки до розділу 1

В епоху глобалізації міграційні процеси дедалі більше розширюють свої потоки, особливо останнім часом, у зв'язку з почастиванням екологічних і військових катастроф, як це сталося на початку 2022 року в Україні. У таких випадках міграція стає спонтанною і набуває неконтрольованого характеру. Як наслідок, багато держав виявляються не зовсім готовими до такого виклику. Проте західні країни, які мають великий досвід у наданні допомоги протягом адаптаційно-інтегративного періоду, розробили спеціальні проекти, програми та інтеграційні курси, які включають в себе як ознайомлення з національною історією та культурою сторони, що приймає, так і стимулювання міжкультурної комунікації, що призводить до знайомства з культурою мігрантів та підтримання зв'язку з їхніми спільнотами і діаспорами.

Цьому передували теоретико-методологічні розробки вчених соціологів, філософів, культурологів, психологів, лінгвістів, оскільки наслідки міграційних процесів стосуються як соціально-економічних, так і культурно-комунікативних сфер життя суспільства. Незважаючи на складність, багатовимірність і динамічність сучасних міграційних процесів, вченими різних країн і в різний час було проведено відповідні дослідження, що сприяло створенню теоретичної бази у вигляді неокласичної теорії, теорії міграційних систем, теорії міграційних мереж, теорії світових систем і багатьох інших, які розгалужені на два напрямки та досліджують причини походження міграції або міграційні тенденції, включно із суб'єктивними причинами мігрантів. Унаслідок створення міграційних теорій, з'являються й нові поняття - «міграційні мережі», «міграційна культура» макро-, мікро- та мезотеорій.

Зроблено висновок про те, що для дослідження такого багатоаспектного питання, як сучасні міграційні процеси, необхідний комплексний міждисциплінарний підхід.

Зроблено висновок, що філософія культури, на відміну від культурології з її вивченням об'єктивного боку символічних структур, акцентує свою увагу на суб'єктивному смислоутворенні буття людини. Розвиваючи мовну комунікативну систему, суспільство розвиває і міжкультурну комунікацію. Культура всюдишча і цілісна, і будь-яка комунікація зумовлена нею, оскільки культура не тільки матеріальна, а й духовна, що передбачає розумові процеси, духовні цінності та світ символічних форм. Світ культури не має своєї завершеності, і впродовж усієї його історії актуальною залишається постійна спрямованість до Іншого - «Я» до «Ти», - як носія особливого культурного світу та абсолютної потреби в суб'єкт-суб'єктній відкритості комунікативної взаємодії.

Вивченню міжкультурної комунікації значною мірою сприяли теорії, розроблені у галузі філософії культури, що розглядає не тільки найрізноманітніші форми людської діяльності впродовж усього історичного періоду, а й духовний простір, гуманістичний світогляд, соціальні зв'язки, народні ідеали та цінності, символічні форми, мислення та мову, без яких неможливе єднання культур та нескінченний міжкультурний діалог з Іншим, не лише не дивлячись на його інакшість, а й завдяки їй.

РОЗДІЛ 2

КОМУНІКАТИВНІ ПРОБЛЕМИ МІГРАНТІВ У НОВОМУ КУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

2.1. Мова як спосіб буття мігрантів у новому культурному середовищі

Будь-який діалог немислимий без використання тієї чи іншої мови. Філософський словник говорить нам про те, що «мова - це знакова система, за допомогою якої здійснюється людське спілкування на найрізноманітніших рівнях, включно з мисленням, зберіганням і передачею інформації» [46, с. 599]. Тобто з цілковитою впевненістю можна заявляти, що ця знакова система виконує пізнавальну і комунікативну функції.

Існують як природні мови, так і штучні. До останніх належать такі мови, які створюються людьми для якихось цілей і/або потреб: наприклад, мова фізико-математичних теорій і символів, - по суті, багато наук тією чи іншою мірою використовують штучну мову. Природна мова - це та мова, яку ми використовуємо в повсякденному житті для вираження своїх думок, для озвучування своїх звернень, висловлювань, прохань, вказівок тощо. Слід звернути увагу на те, що якщо володар думок може їх і не озвучувати, фізично обходячись без Іншого, то повідомлення, звернення, прохання, вказівки і навіть подяки виголошуються завжди комусь Іншому. Отже, мова - це явище соціальне [47, с. 578].

Л. Вітгенштейн, у той час, коли він працював учителем початкової школи в австрійському Траттенбаху, розповідав своїм учням наступну історію: «Одного разу проводився такий експеримент. Двох маленьких дітей, які ще не вміли говорити, поселили у відокремленому місці з глухонімою жінкою. Мета експерименту полягала в тому, щоб визначити, чи навчаться вони якоїсь примітивної мови, чи винайдуть власну нову мову. Експеримент не вдався» [37, с. 194]. У цій невеликій розповіді досить добре окреслено всі основні уявлення

про вивчення мови, що цікавитимуть «пізнього» Вітгенштейна, - людину, яка за найкоротший термін зробила в такій галузі знання, як логіка і філософія, величезний внесок, у зв'язку з чим слід згадати його теорію «мовних ігор». Вітгенштейн у своїх «Філософських дослідженнях» писав: «Сукупність мови і дій, у які вона вплітається, я також буду називати «мовною грою». Вітгенштейн намагається пояснити, як ми вчимося правильно вживати різноманітні вирази в рамках певної, схваленої суспільством мовної гри або форми життя. Навчаючись правильного вживання виразів, ми засвоюємо правила гри, в якій вони нами використовуються [53].

Мова реалізується насамперед у мовленні, а для мовлення потрібні ті, хто говорить, - так розмірковує в «Шляху до мови» М. Хайдеггер. Він також вводить таке поняття як «розбиття» (у сенсі «розбиття саду»), яким він описує область розміченого місця тих, хто говорить, тобто область показування того, про що йдеться. Ці багатоскладові елементи «розбиття» тим не менш пов'язані між собою і складають єдність мови.

К. Бюлеру належить відкриття ролі особистості в комунікації. Він висуває аксіоми мови, які перебувають на теоретичному стику лінгвістики з філософією. Його модель включає мовця, слухача і предмет (стан речей), про які йдеться. Знак у нього виявляється наділеним трьома функціями: це символ унаслідок своєї співвіднесеності з предметами і положеннями речей; це симптом унаслідок своєї залежності від відправника; це також сигнал унаслідок своєї апеляції до слухача, чисєю зовнішньою поведінкою чи внутрішнім станом він керує.

Р. Якобсон у своїй праці «Лінгвістика і поетика» розвиває і певною мірою модифікує вищевказану концепцію Бюлера, виділяючи шість основних функцій мови, залежно від прийнятої установки: (1) емотивна функція - установка на відправника-адресанта (зокрема, передача емоцій); (2) коннотивна функція - установка на адресата (прагнення викликати в нього певний стан); (3) поетична функція - установка на повідомлення (на його форму); (4) метамовна функція -

установка на систему мови; (5) референтивна (або когнітивна) функція - установка на дійсність; (6) фатична функція - установка на контакт.

Треба зазначити, що тривалий час філософи підходили до проблеми мов з точки зору логіки, вважаючи, що філософські проблеми «полягають у неправильному розумінні логіки нашої мови» (Вітгенштейн). Філософи також розглядали мову в рамках суб'єктно-об'єктної методології. В цьому руслі Фердінанд де Соссюр вбачав у мові систематизовану сукупність правил, необхідних для комунікації, а мовлення, на протилежність цьому, - індивідуальним втіленням мови, включаючим фонацію, реалізацію правил та можливих комбінацій знаків. Виокремлюючи значущість опозиції «мова - мовлення», він виявляє чотири їхні компоненти: мова як певна знакова структура; мовленнєва діяльність як соціально-історичний процес функціонування мови; мовленнєва спроможність як здатність володіння індивіда мовою; мовлення як індивідуальний акт реалізації мовленнєвої спроможності та мовленнєвого знання якимось суб'єктом. Майже в той же час американський філософ Ч. Пірс відмічає відмінність між означаючим знакам і його інтерпретацією. Своїм вченням про три типи знаків (іконічного знака, знака-індексу і символічного знака) Пірс стверджує фактичний і умовний характер зв'язку між двома складовими знака.

На відміну від останніх, Е. Гуссерль говорить про мову як соціальне відношення першорядної значущості. Підходячи таким чином до проблеми мови, Гуссерль вбачає першочергове завдання філософії в тому, щоб знову відкрити для себе нашу приналежність до певної мовленнєвої системи. На противагу науковій установці (зовнішнього спостерігача), зверненій до вже закінченої мови, що розглядає її в минулому та розкладає на сукупність лінгвістичних фактів, де її єдність зникає, феноменологічна установка стає тепер підходом, який дає змогу напряму вийти до мови, яка реально функціонує, у співтоваристві, яке використовує її не тільки для збереження наявних смислів, а й для приросту нових. Дослідник тепер має виходити з того факту, що він розташований у мові, що він носій мови [46, с. 599-602].

Важлива соціальна функція мови полягає у тому, що мова є засобом фіксування та збереження накопичених знань і передачі їх від покоління до покоління. При цьому мовні ігри, граматичні категорії, поняття можуть змінюватися і розвиватися. У своїх «Філософських дослідженнях» Вітгенштейн пише: «Множинність не є чимось стійким, раз і назавжди даним; з'являються нові види мов, нові мовні ігри, а інші, навпаки, виходять з ужитку та забуваються» [12, с. 101].

К. Ясперс розглядав проблему комунікації у зв'язку з питаннями свободи та істини. Він стверджував, що спілкування індивіда, його зв'язок з Іншим становить структуру його власного буття, його екзистенції. За Ясперсом, екзистенція може «спілкуватися з іншою екзистенцією». Він вважав, що комунікація вносить просвітлення в осмислення тієї екзистенції, того буття, яке має бути осмислено. З погляду Ясперса, комунікація - це засіб набуття істини, спілкування «в істині» (майже як у Сократа) [46, с. 148].

Мова безперервно утворює або породжує мовлення, що визначає її серед інших комунікативних систем - живих чи механічних. Проблема витоків мови в цьому розумінні пов'язана зі здатністю нашої душі породжувати мову таким чином, що зовнішні маніфестації її насправді різнобічні, але сама здатність є незмінною. На думку О. Потебні, тільки в індивідові ми маємо можливість побачити роботу і принципи мови. Йдучи далі, він вважає, що психологи повинні описати і пояснити, яким саме чином мова розвивається в єдиних мовних спільнотах (соціумах), що можуть бути водночас визначені як індивідуалізовані поєднання, тобто індивідуальності як наслідок дії загальних суспільних законів.

Роль мови як найвишлішого засобу ведення діалогу можна побачити в аксіомі О. Потебні про те, що існування мови (мовлення) передбачає й існування розуміння, інтерпретації, і що мінімальною умовою цього є існування того, хто говорить (пише), і того, хто слухає (читає). Він розглядає зв'язок між людською думкою, свідомістю та репрезентацією через мовні значення [23, с. 6-9].

Отже, мова - це найважливіший засіб комунікації і такого її різновиду як діалог, у зв'язку з чим комунікативну функцію мови слід визнати її визначальною рисою. Комунікація і, зокрема діалог ніколи не бувають однобічними, тому діалог завжди супроводжує експліцитна або імпліцитна присутність Іншого.

Однією з найважливіших проблем у комунікаційному процесі мігранта з місцевим населенням є той факт, що навіть за умови дуже доброго володіння іноземною мовою та успішної адаптації в соціальне життя країни призначення в мігранта продовжуватиметься процес ускладненого сприйняття, оскільки він зіштовхуватиметься із дедалі новими знаннями та явищами іншого соціуму та іншої культури, далеко не всі з яких будуть ним інтегровані з причин культурної чужорідності чи етичної неприйнятності.

Успішнішій інтеграції мігранта в нове соціальне співтовариство сприятиме, насамперед, знання мови, за допомогою якої він встановлюватиме контакт з іншими людьми. Однак, парадоксальним чином засвоєнню мови сприяє саме частота соціальних контактів, яку мігрант сам собі забезпечити не може: без знання мови він не має змоги влаштуватися на роботу, не має родичів або друзів, які могли б дати йому можливість практикувати мову в соціальній групі.

Людина практично завжди пов'язана із соціальним середовищем. У ньому вона засвоює різні навички, зокрема - і мовні [11, с. 275]. Коли мігрант перебуває в новій для себе країні, медіатором, що сприяє забезпеченню мігрантові кращих умов для його соціалізації, виступає соціальний працівник, який проводить із мігрантом всеохопне анкетування, тестування та багаторазові співбесіди. Таке дослідження проводять для того, щоб зрозуміти, в якій соціальній групі нової країни мігрант прагне посісти своє місце і які його здібності для реалізації такого прагнення. Від цього безпосередньо залежатиме рівень складності курсу вивчення іноземної мови. Якщо мігрант має низький рівень освіти та/або низьку здатність до засвоєння нових знань, соціальні служби спрямовують його на короткострокові курси іноземної мови, де більше

уваги буде приділено вивченню розмовної мови з граматичним мінімумом, і для навчання якої буде використовуватися нескладна навчальна література. В іншому випадку, коли мігрант має середню професійну або вищу освіту, а також показує високий рівень здібності до здатності до навчання, при цьому виявивши бажання працювати за своєю спеціальністю, що вимагає високого рівня знання мови та ретельнішої для цього підготовки, його направлятимуть на триваліші, більш інтенсивні курси іноземної мови, де він матиме справу з навчальними матеріалами високого рівня зі складнішою граматикою та більш розширеною лексикою. Тут ми бачимо, що соціальні служби намагаються виокремити радіус спільноти, в якій передбачаються майбутні мовні зв'язки мігранта.

Польський мовознавець М. Бугайські каже, що «мова - це соціальний результат і існує в колективній свідомості суспільства. Насамперед вона служить комунікативним цілям, а проявляється у взаємовідносинах людей. У зв'язку з цим її необхідно диференціювати залежно від групи, яка її використовує. Швидкість і ступінь освоєння іноземної мови залежить головним чином від можливості її використовувати, тобто від кількості та виду зв'язків. Тому ми говоримо про активне і пасивне знання мови. Активне знання зумовлене безпосередніми контактами і проявляється в них. Пасивне знання формується переважно за допомогою непрямих контактів. Саме тому в сучасних методиках викладання іноземних мов величезного значення надають спонуканню учня до безпосереднього контакту [там само, с. 279-281].

Інший французький мовознавець А. Мартіне говорить про те саме: «людина або невелика група, що виїжджає або емігрує за кордон, звісно ж, вчинить правильно, якщо вивчить мову країни призначення. Вона не може сподіватися на те, що змусить жителів цієї країни вивчити мову своєї групи». Звідси можна зробити загальний висновок, що для нормального життя в суспільстві, людина повинна засвоїти його мову, оскільки в іншому разі не матиме практично жодної можливості вступати в «контакт». Отже, «мовний

контакт» є соціально зумовленим, і це дає можливість розглядати мову не абстрактно, а відповідно до комунікативної ситуації.

«Мовний контакт» - це не просто мовленнєвий акт; це - багатоплощинне або багаторівневе повідомлення, що реалізується за допомогою кількох кодів одночасно, а не лише одного мовного коду. Бугайські стверджує, що «суто усних повідомлень, - тобто повідомлень тільки з мовним кодом - не існує».

При цьому не тільки передача інформації відбувається одночасно на кількох рівнях, а й її сприйняття. У «мовному контакті», крім самого мовного висловлювання, також мають велике значення жести, міміка, рухи голови. Ці коди нерозривно пов'язані з мовою і називаються кінестетичними кодами. Оскільки ці коди конвенціалізовані в різних культурах, вони набувають і різного значення. Важливість кінестетичних кодів набуває вельми великого значення саме в чужому мовному середовищі. Застосовуючи їх, людина одразу виокремлюється в соціумі як така, що має приналежність до іншої соціально-етнічної або соціокультурної групи. Наприклад, активна жестикуляція південних народів яскраво виділяється на тлі спілкування з представниками північних країн; горизонтальний кивок головою в мешканців Індії трактуватиметься як заперечення у відповідь на сказане співрозмовником у діалозі, тоді як для них - це знак згоди. Перебуваючи в Індії, іноземець змушений постійно перекодовувати такий кінестетичний код, оскільки він не є для нього конвенціональним і сприймати його важко. Коли ж, навпаки, мешканець Індії, перебуваючи в західній країні, намагається утримуватися від прояву такого знака згоди, побоюючись бути незрозумілим, йому доводиться перебувати в постійній напрузі, стримуючи себе від прояву такого конвенціонального для своєї країни кінестетичного коду в чужій країні.

Інший код, який використовується паралельно з мовним і кінестетичним, це код проксемічний. Він стосується використання простору і часу в комунікативних цілях. Тут ідеться про відстані, які використовуються і мають значення в мовній комунікації. Французький лінгвіст П. Гіро виявив кілька видів відстаней, які використовуються американцями в їхній мовній

комунікації. Стає цілком зрозуміло, що такі відстані відрізнятимуться залежно від країни та її культури. Наприклад, для жителів багатьох слов'янських країн близька відстань і навіть тактильний контакт при цьому може бути цілком допустимим, тоді як для жителів західних країн це неприпустимо. Водночас активні рукостискання жителів заходу неприйнятні для жителів східних країн, де недоторканність до тіла настільки важлива, що навіть під час привітання вони лише складають разом свої обидві долоні, а на знак поваги до співрозмовника злегка схиляються перед ним. Емігрувавши до західних країн, їм доводиться «робити крок назад», щоб підтримувати діалог, використовуючи не тільки мовний і кінестетичний, а й проксемічний код Іншого. П. Гіро пише про це: «У Латинській Америці ця відстань менша, ніж у Сполучених Штатах. Насправді жителям цього регіону досить зручно розмовляти тільки на такій відстані, яка в Північній Америці викликає еротичні почуття або агресію. У результаті ми відсуваємося від них, щойно вони наближаються до нас. Тому вони вважають, що ми стримані, холодні, обережні або просто не налаштовані до них. А ми зі свого боку постійно дорікаємо їм у тому, що вони дихають нам в обличчя, бризкають слиною, припирають нас до стіни.» У комунікації поряд із «мовним кодом» використовується і просодичний код, він стосується висоти, сили та довготи голосу [там само, 254-259].

Отже, мовне повідомлення має кілька паралельних інформаційних рівнів, які є конвенціональними, відрізняючись за своїм значенням у різних країнах. Для мігрантів інтерпретація таких кодів є додатковим навантаженням під час перекодування отриманої інформації, особливо в перший час. Вкрай важливо на мовних та/або інтеграційних курсах для новоприбулих мігрантів знайомити їх не тільки з мовою і культурою як відокремленими галузями, але саме - навчати їх мові в її культурній взаємодії, і не тільки країни призначення, а й інших країн, жителі яких проживають у ній. Це особливо актуально для країн Західної Європи, де сконцентрована велика кількість мігрантів із найрізноманітніших країн світу.

Кожна людина бажає бути почутою, зрозумілою або принаймні прийнятою такою, якою вона є, і для мігранта, який прибув до чужої для нього країни, вкрай важливо встановити діалог з Іншим, для чого йому необхідно як розкритися самому, так і розкрити Іншого як текст, якому, за Г.-Г. Гадамером, необхідно ставити запитання й інтерпретувати його для себе, пристосовуючись до ситуації, підбираючи питання, слова і навіть вчинки, щоб прислухатися не до себе, а до Іншого.

Отже, вивчити мову - це лише перший крок. Більш складний етап - розуміти її, навчившись інтерпретувати різні види кодів, які супроводжують мовленнєвий акт, або «мовний контакт», а для цього важливо розглядати їх саме в культурній взаємодії, бо як вважав Г.-Г. Гадамер, «іноземна мова репрезентує інший культурний світ, який відкривається в процесі її засвоєння» [15, с. 128].

2.2. Культурно-ментальний аспект комунікації мігрантів

Мова нерозривно пов'язана з мисленням, мислення пов'язане зі сприйняттям і є складовою свідомості. Процес мислення, здійснюваний у свідомості кожного індивіда, пов'язаний з його рідною мовою. Коли діалог відбувається між двома суб'єктами, для одного з яких мова комунікації є іноземною, тоді проблема Іншого набуває ще глибшого сенсу. Навіть у тому випадку, коли мова зрозуміла, Вітгенштейн, наприклад, не виключає можливості взаємного нерозуміння. У другому розділі «Філософських досліджень» він пише: «Одна людина може бути досконалою загадкою для іншої людини. Ми усвідомлюємо це, коли приїжджаємо в чужу країну з чужими нам традиціями, - усвідомлюємо, хоч би як добре володіли ми мовою тієї країни. Ми не розуміємо людей. І не тому, що не знаємо, що вони говорять самі собі. Ми йдемо не в ногу з ними.» В цьому йому вторить французький лінгвіст А. Мартіне, якого цитує Бугайські: «неможливо знайти двох людей, які говорили б ідентичною мовою» [11, с. 274].

Отже, запозичуючи метафору Вітгенштейна, можна стверджувати, що, з одного боку, в діалозі надзвичайно важливо «йти в ногу» з Іншим, а з іншого боку, зробити це вимагає великих труднощів, особливо коли це стосується такого діалогу, який ведеться для одного з його учасників іноземною мовою, наприклад, для мігранта. Такий діалог від початку є нерівноправним. Тоді як один з учасників такого діалогу легко наділяє свою думку мовною формою, навіть не знаючи граматичних правил, інший, блискуче знаючи граматику і володіючи гарним лексичним запасом, все ж таки зазнаватиме значних труднощів у процесі комунікації, оскільки всі його зусилля будуть спрямовані на перекодування тієї інформації, що оформилась у його мисленні його рідною мовою, для того, щоб повідомити її співрозмовникові. При цьому діалог письмовий і усний становитимуть для мігранта свої особливі труднощі. Для нього усно повідомити інформацію буде легше, ніж сприйняти, а письмово, навпаки, легше сприйняти, з огляду на те, що додається зоровий канал сприйняття і можна взяти для цього додатковий час. Навпаки, передати письмову інформацію співбесіднику мігрантові буде важче, тому що для оформлення думки в правильну форму від нього вимагатиметься певного рівня знання іноземної мови. А оскільки діалогічний процес передбачає обратний зв'язок по схемі Де Фльора або ходіння по «комунікативному колу» Ф. де Соссюра, що являє собою почергове говоріння і слухання, то в момент відповіді носія мови мігрант, який слухає або приймає інформацію іноземною мовою, знову буде зайнятий декодуванням того, що він почув, - і так знову по діалогічному колу.

Аналізуючи діалогічний процес за схемою Де Фльора, виявлено, що діалог, який ведеться для одного з його учасників іноземною мовою, наприклад, для мігранта, - є нерівноправним. Така нерівноправність полягає у тому, що тоді як один з учасників такого діалогу легко наділяє свою думку мовною формою, навіть не знаючи граматичних правил (на основі своєї мовної свідомості), інший (в особі мігранта), блискуче знаючи граматику і володіючи добрим лексичним запасом, все ж таки зазнаватиме значних труднощів у

процесі комунікації, тому що він має іншу мовну свідомість, і його зусилля будуть спрямовані в першу чергу на декодування (при отриманні) та перекодування (при відправленні) тієї інформації, яку він отримує та передає у відповідь своєму іншомовному співрозмовнику. На основі схеми Де Фльора нами було розроблено нову схему, яка включає в себе додаткові функції декодування (при отриманні) та перекодування (при відправленні) інформації мігрантом на іноземній мові (див. рис. 1 і 1а).

У процесі аналізу поняття «комунікативне коло» Ф. де Соссюра, передбачаючого зворотний зв'язок «Я» і «Ти, нами, на його основі, виявлено і запропоновано більш доцільне поняття - «комунікативна (або діалогічна) спіраль», в якій вони створюють дещо третє - нове «Я-Ти», що сприяє більшому пізнанню як себе самого, так і світу загалом. Здійснені зміни призводять до того, що в новому діалозі відбувається зустріч вже нових, трансформованих минулою зустріччю «Я», які будуть здатні створити ще більш досконале «Я-Ти». Так, диференціюючись і знову зливаючись у єдине ціле, підтримується і, що найважливіше, еволюціонує комунікаційний процес, у якому не має ні початку, ні кінця, і який перебуває у вічному русі, створюючи дедалі нові й нові витки взаємодії, що сприяє більшому взаєморозумінню не тільки окремих суб'єктів, а й соціальних груп, які є носіями різних культур, мов і ментальностей (див. рис. 2 і 2а). «Діалектика народилась з діалогу, щоб знову повернутися до діалогу на вищому рівні» [3, с. 384].

Треба зазначити, що крім іноземної мови для одного з учасників, перебуваючих у комунікативній (або діалогічній) спіралі, такий діалог буде обтяжений також і наявністю різних контекстів, і відмінною ментальністю, і різними культурними особливостями.

Слово «ментальність» походить від латинського «mentis», що означає розум, обдумування, образ мислення. Англійські словники дають різні визначення поняття «mentality», одним з яких є фіксований спосіб мислення особи про речі [68]. Надалі слово «ментальність» буде вживатися в значенні «склад розуму», «спосіб думання», «манера мислити», притаманні певній

соціальної групі. «...Гардтвіг, Дінгес та інші, продовжуючи традицію Макса Вебера, спираються на соціологічну теорію «стилів життя» і «стилів поведінки». Історія, таким чином, з теорії суспільних структур перетворюється на історію культури і навіть на історію культурних ментальностей.» [35, с. 5].

Поняття ментальності приходить на зміну таким уявленням як «психологія нації» або «психологія народів», тобто кожному народові або кожній нації як окремій соціально-етнічній групі притаманна своя ментальність. І тут дослідник знову має справу з Іншим - з людиною іншої ментальності, на яку треба зважати. Крім того, цей «Інший» є учасником людської історії певної епохи, в якій формувалась певна групова, зокрема національна і/або етнічна, ментальність, яка зазвичай є достатньо довготривалою для того, щоб вплинути на формування особистості.

І. Старовойт, відстежуючи різні контексти поняття менталітету, дає останньому своє визначення: «менталітет - соціально-психологічний феномен, котрий характеризує етнічні спільноти й окремих представників етносу і який визначає спосіб сприйняття та інтерпретації певною етнічною групою навколишнього світу, а також способи і форми теоретичного й практичного відношення до природного і соціального середовища» [39, с. 7].

З повсякденної практики відомо, що ментальність навіть усередині однієї країни відрізняється залежно від місцевості, оскільки вона є властивою іншій, відмінній соціальної групі. Важливість «інакшості» можна побачити в дослідженнях Е. Фромма, який спробував застосувати характеристики особистості до етнічних спільнот. Його результати виявили, що різниця в ментальності навіть дуже близьких етносів може бути неймовірно великою при майже повній схожості їхніх культур.

У близькому зв'язку з вищесказаним доцільно розглянути таке пов'язане з ментальністю поняття, як *психокультура*, яке досліджувалось різними філософами. В контексті нашої роботи ми зробимо акцент саме на визначення психокультури, сформоване Р. Швердером, який вважає, що «психокультура формується шляхом впливу соціальних та культурних особливостей на людину

і під їх тиском трансформується психіка людини» [1]. А. Гуревич і А. Фурман відносили психокультуру до сфери ментальності [2]. Недарма, поряд із поняттями «ментальність» і «психокультура», існує таке поняття, як «психокультура ментальності», в якому, на думку Фурмана, психокультура, як один із компонентів ментальності, вміщує в себе психологічні ознаки культури соціуму [48].

Я. Пономаренко також відносить психокультуру до ментальності, але розглядає її з іншого боку, пов'язуючи її з суспільною свідомістю. На тлі безперечного факту про те, що особистість формується в суспільстві, вона вважає, що людина орієнтується на певні еталони поведінки тієї чи іншої групи, під впливом якої сформувалося її світосприйняття і мислення. Людина не може бути незалежною від суспільства, а отже, і від впливу його психокультури. Найголовніше полягає в тому, що людина не тільки не може жити поза соціумом, - їй дуже важко жити поза «своїм соціумом».

Соціалізація впливає на розвиток особистості. Особистість мігранта не може розглядатися поза контекстом тієї культури, в якій він виріс. Оскільки особистість мігранта часто вже сформована і має свої стійкі психокультурні характеристики, отже, у новому соціумі людина може тільки адаптуватися і пристосовуватися, продовжуючи здобувати новий соціальний досвід, незважаючи на мізерну соціальну активність у новій країні. [33].

Якщо брати до уваги Іншого як мікросвіт, то цей світ треба розглядати і як мікрокультуру. Інший в особі мігранта є носієм іншої картини світу, - того буття, яке зафіксовано в його ментальних структурах, як життєвий досвід іншої спільноти, що належить до іншого етносу. Його «інша» ментальність є сукупністю думок, вірувань, традицій, які мають відношення до певної колективної свідомості, і знаходячи своє відображення у свідомості індивідуальній, виражають себе через поведінку та насамперед мову.

«Мова - це дуже складна система, розуміння якої вимагає врахування не тільки внутрішніх явищ, а й позамовних фактів із галузі матеріальної та духовної культури - як вітчизняної, так і іноземної» [11, с. 5].

Перетинаючи кордон, мігрант (один або разом з усією сім'єю) завжди відчуває багаторівневий стрес унаслідок того, що на невизначений термін потрапляє в «небуття»: він потрапляє в абсолютно нове мовне, соціальне, культурне середовище, при цьому досі ще не будучи його частиною, але вже загубивши можливість жити й діяти у своєму традиційному, звичному контексті. Перше, що йому необхідно для взаємодії з новим середовищем у всіх його проявах, - це знання іноземної мови, оскільки саме мова є тим каналом зв'язку, без якого мігрант зіткнеться з першим комунікаційним бар'єром.

З метою здійснення комунікації мігрант спочатку вивчає розмовну мову, проте художня мова нової країни, яка дозволила б виражати свою думку повною мірою і краще розуміти Іншого, буде ще тривалий час недоступною мігрантові, оскільки все, що мова вміщає в собі, тісно пов'язане з культурою, в якій вона є національною.

Зенон Клеменсевич, польський мовознавець, говорив про мову, як про національне і культурне надбання, а про мовну комунікацію - як про елементарну форму соціального спілкування. Повідомлення має мовну суть і форму, яка може бути сформована по-різному, вид цієї форми залишається пов'язаним із психічними особливостями мовця, зокрема - і його культурою [там само, с. 116-117].

Крім того, необхідно враховувати, що свою рідну мову мігрант мав можливість вбирати змалечку, потім вивчати тією чи іншою мірою, а потім використовувати, особливо не замислюючись, оскільки володів мовною свідомістю своєї країни. «Під мовною свідомістю я розумів би знання мови, характерне для користувачів, що дає їм змогу вільно володіти рідною мовою, створювати і розуміти нові висловлювання. Це знання експліцироване, тобто носій мови усвідомлює його навіть тоді, коли не знає законів і правил її функціонування», - пояснює інший польський мовознавець Маріан Бугайські [там само, с. 45].

Отже, можна стверджувати, що поряд з мовною свідомістю, яка стосується автоматичного вживання рідної мови, кожній людині притаманна

також ментальність її рідного етносу, в якому їй довелося сформуватися як особистості. Недостатньо знати тільки (іноземну) мову, необхідно з її допомогою ще й вибудувати грамотне, зрозуміле іншому мовлення, враховуючи, що в діалозі представлені два різні суб'єкти як два різні мікросвіти зі своєю мікрокультурою, яка вміщує в собі інший світогляд, іншу мовну свідомість та іншу ментальність. Якщо готуватися до такого діалогу, налаштовуватися на нього, вбачаючи в Іншому самого себе, як і себе в ньому, дослухаючись не тільки до мовлення, а й до мислення, прагнучи зрозуміти інший мікросвіт, можна розраховувати знайти єдність цих мікросвітів, не зважаючи на протилежні диференції.

Мова - це спосіб комунікації, яка, будучи соціальним явищем, реалізується на кожному рівні соціальної структури та між її окремими елементами. Особистість реалізує себе в суспільстві за допомогою інтеракції, тобто встановлюючи зв'язки. Належність до певної соціальної групи зумовлена частотою цих інтеракційних зв'язків у тій чи іншій культурі. Соціологи та дослідники культури, аналізуючи соціальну та культурну диференціацію суспільства, говорять про офіційну та неофіційну, домінуючу та альтернативну культуру. Можна зробити висновок, що в такому суспільстві матимуть місце й такі самі види комунікації, тобто домінуюча культура має на увазі і домінуючу комунікацію, яка формує суспільну конвенцію, визначає її кордони і дбає про їхнє збереження і непорушність. І тут вбачається опозиція за принципом «свій - чужий», що особливо актуально у світлі стосунків мігрантів із місцевим населенням, мова і культура яких у їхній взаємодії є домінуючою комунікацією. У такій комунікації місцевий житель посідає привілейоване становище, у зв'язку з чим контакт буде більш односпрямованим, ніж рівноправним [там само, с. 444-451].

Будучи представником альтернативної культури або субкультури, мігрант залишається на другому плані суспільства, у складі такої групи, для якої в домінуючій культурі не знаходиться достатньо місця, і йому доводиться долати величезний опір для того, щоб змінити свій статус пасивного

адресата—споживача та завоювати право рівноправного учасника діалогу, - хоча й Іншого, відмінного від основної суспільної маси, але активного й творчого члена суспільства або однієї з його соціальних груп.

Отже, лише вдивлюючись і вслуховуючись в іншу свідомість, у текст, створений Іншим, - можлива рефлексія, яка пропонує Іншому новий текст, що сприятиме внутрішньому процесу в останнього знову і знову робити свій внесок в загальний творчий процес підтримання нескінченного руху «діалогічного кола» або, краще, - вічного двигуна «діалогічної спіралі», як вічного вогню, що підтримує саме буття, виштовхуючи його на нові витки еволюції.

2.3. Особливості мовленнєвої культури мігрантів у сучасних комунікативних процесах

Комунікація, як вже йшлося вище, це не тільки мова, і не тільки мовний контакт з його кодами. Повідомлення в процесі комунікації несе в собі набагато більше інформації, ніж тільки мовні коди. Найчастіше, зрозумівши значення слів, їх смисл все ще залишається незрозумілим, і для того, щоб його правильно витлумачити, потрібна додаткова інформація як про того, хто говорить, так і про те, про що він говорить, тобто необхідне знання контексту. В. Онж пише: «Для того щоб говорити, я повинен якимось чином уже бути в комунікації з розумом, до якого звертаюся, ще до того, як почну говорити. У такому зв'язку я можу бути завдяки зв'язкам із минулого шляхом обміну поглядами, взаєморозуміння з третьою особою, яке призвело до того, що я зіткнувся з моїм співрозмовником, і завдяки численним іншим способам. ... У тому другому розумі я повинен відчутти щось, до чого можу прив'язати моє висловлювання. Людська комунікація ніколи не є односпрямованою» [там само, с. 473].

У діалозі, в якому бере участь мігрант, він постає як носій іншої культури. Навіть незважаючи на те, що у своїй комунікації він використовує іноземну мову - рідну мову свого співрозмовника, він однаково будуватиме свої

повідомлення саме зі свого культурного контексту, тоді як місцевий мешканець, слухаючи його, інтерпретуватиме сказане йому згідно зі своїм власним культурним контекстом, в якому будувалась його особистість.

Як йдеться у філософському словнику, «культура (лат. cultura - обробіток, оброблення) - соціально-прогресивна творча діяльність людства в усіх сферах буття і свідомості, що є діалектичною єдністю процесів опредмечування (створення цінностей, норм, знакових систем тощо) і розпредмечування (освоєння культурної спадщини), спрямована на перетворення дійсності, на перетворення багатства людської історії на внутрішнє багатство особистості, на всебічне виявлення і розвиток сутнісних сил людини» [47, с. 225].

Як бачимо, культура - це цілий величезний пласт, у якому сформувалася свідомість двох співрозмовників - представників різних країн і різних культур. Культура проявляється в ментальності (способі мислити і бачити світ), у мові, мистецтві, манерах поведінки, одязі, традиціях, історії та багатьох інших складових. Культура динамічна, і народившись у певний час, людина, беручи участь у величезній кількості комунікаційних контактів, що змінюють один одне і складаються в тих чи інших ситуаціях, обставинах, умовах, формує для себе певні цілісні зразки, що віддруковуються у свідомості. Тому культура трактується як широкий і багаторівневий контекст.

Контекст (від лат. contextus - тісний зв'язок, з'єднання) - сукупність обставин, від яких залежать значення або сенс будь-якого знака, вислову, тексту, дії; уривок тексту із закінченою думкою, який дає можливість точно визначити смисл окремого слова чи виразу. Позалінгвістичне (ситуативне) значення контексту: обставини (неартикульовані передумови, традиції, конвенції, мова тощо), від яких залежить значення вислову чи тексту [62].

Екзистенціалізм каже, що в діалозі зустрічаються два буття. Буття людини, її мікросвіт, хоча і є індивідуальним, його формування проходило в багатьох соціальних групах, що належать до однієї або кількох культур (наприклад, дитина, яка в дитинстві під час переїзду з батьками змінила кілька країн проживання). На підставі цього ми можемо говорити, що в діалозі

відбувається зустріч двох видимих, відчутних суб'єктів («фігур»), представлених двома різними мікросвітами, що простягаються (кожен в своєму) невидимому просторі великого соціокультурного контексту як своєрідного фону.

Проблематику тексту і контексту як «фігури» і «фону» досить глибоко досліджували такі гештальтпсихологи, як В. Келер, К. Левін та інші. Гештальтпсихологія стверджує, що будь-яке сприйняття містить у собі «фігуру» і «фон»: гілка на тлі неба, знайоме обличчя на тлі багатьох незнайомих облич, текст на тлі контексту тощо. «Фігура» завжди проявляється на якомусь «фоні», виникає з нього, а потім знову зникає в ньому. Можна зробити висновок, що так само і текст у широкому сенсі - завжди з'являється з якогось контексту, виникає з фону, проявляється на ньому і знову зникає, щоб проявитися за потребою.

У сенсі тексту і контексту ця теорія зацікавила Л. Вітгенштайна за часів шкільної реформи в Австрії, яка замінювала на той час концепцію виховання старанності на нову концепцію самостійного і незалежного мислення, діяльності та активності. Він зацікавився ідеями К. Бюлера, який зі своєю дружиною - видним спеціалістом з дитячої психології, розробив дитячу психологію в руслі гештальтпсихології. Власне рух за шкільну реформу перебував під впливом праць К. Бюлера, а особливо його роботи «*Geistige Entwicklung des Kindes*» (1918). Бюлер, подібно до гештальтпсихологів, прагнув показати організуючу функцію мозку, що збирала типи «цілісностей» (цілісних образів), які постають у процесі мислення у вигляді елементів. У своїх «Філософських дослідженнях» Вітгенштейн запозичив деякі приклади з робіт гештальтпсихолога К. Коффки. Сенс прикладів полягав у тому, що «фігура» залежить від «фону», або контексту, проявляючись відповідно до останнього [53]. У «Філософських дослідженнях» Вітгенштейн звертається до контекстуалізму, доводячи, що питання, поставлені поза контекстом, нерозв'язні, - все зумовлене контекстом. Для Вітгенштайна вихідною точкою дослідження слугує мова, взята в контексті людської поведінки. Він вважає, що

важливе висловлювання, вирване з відповідного контексту, може не мати сенсу: «Колесо, що обертається, якщо при цьому разом із ним нічого більше не рухається, не є частиною механізму» [12]. Або також: «Для розуміння речення витягти з нього деякий образ (картину) настільки ж важливо, як і уявити щонебудь у зв'язку з ним.»

Отже, проблема діалогу досліджувалась у відносинах «Я-Ти», у зв'язку із суб'єкт-суб'єктною комунікацією, зустріччю двох свідомостей, двох екзистенцій, проте вплив контексту на саме міжкультурний діалог досі достатньо не досліджувався.

Застосувавши одну з теорій гештальтпсихології, а саме - взаємодію «фігури» та «фона», нами виявлено, що поняття «фігури» відповідає поняттю «текст», а поняття «фона» - поняттю «контекст». В результаті досліджено, що комуніканти діалогу як два тексти (дві «фігури») виявляються в діалозі кожен зі свого контексту (два «фони») та контактують одночасно і тим, і іншим. Кожен зі співрозмовників постійно знаходиться своїм внутрішнім індивідуальним мікрокосмом в межах свого «фону»-контексту, який перебуває в постійній динаміці перетворення.

В результаті нами було вибудовано нову модель діалогового розширення текстів-«фігур» і контекстів-«фонів» з їх подальшим взаємним наближенням (див. рис. 3). Основний висновок з цього полягає в тому, що в результаті діалогу відбувається не тільки взаємна трансформація співрозмовників у вигляді розширення їх свідомості, а й одночасне розширення і взаємозбагачення їхніх контекстів. При цьому найголовнішим є те, що завдяки одночасному розширенню з кожним новим діалогом відбувається дедалі більше їх наближення, аж до досягнення меж одне одного, що призводить до найповнішого взаєморозуміння.

Отже, з'ясовано, що на контекст варто зважати та їм потрібно цікавитись, для того щоб діалог виявився ефективною взаємодією комунікантів, де є змога створити новий висхідний виток «діалогової спіралі», в якому якісно нове «Я-Ти» буде сприяти появі якісно нових окремих «Я» і «Ти» разом з їх особистим

контекстом, і які все більше наближаються один до одного, в готовності розпочати якісно новий діалог, і цьому процесу взаєморозширення немає кінця.

Людина - істота соціальна, яка не може ефективно розвиватися, пізнавати світ і досягати своїх цілей без іншої людини. Незважаючи на те, що Інший є представником досконало іншого суб'єктивного мікросвіту, й інколи настільки іншого, що для комунікації з Іншим використовує іноземну мову, все ж таки людина потребує Іншого, щоб через нього пізнати саму себе. Зрозуміти себе, свій внутрішній діалог можна за допомогою діалогу з Іншим як ще одним представником єдиного макросвіту, що вміщує в себе безліч найрізноманітніших «Я». Підтримувати єдине ціле таких різноманітних частинок неможливо без підтримки взаємодії, частиною якої є діалог.

Для діалогу необхідна зустріч двох «Я» у просторі «між», в якому вони створюють дещо третє - нове «Я-Ти», що сприяє більшому пізнанню як себе самого, так і світу загалом. Здійснені зміни призводять до того, що в новому діалозі відбувається зустріч вже нових, трансформованих минулою зустріччю «Я», які будуть здатні створити ще більш досконале «Я-Ти». Так, диференціюючись і знову зливаючись у єдине ціле, підтримується комунікаційний процес. В такому разі «діалогічне коло» доцільніше назвати «діалогічною спіраллю», яка не має ні початку, ні кінця, перебуває у вічному русі, створюючи дедалі нові й нові витки взаємодії, що сприяє більшому взаєморозумінню не тільки окремих суб'єктів, а й соціальних груп, які є носіями різних культур, мов і ментальностей.

Проблематика вибудовування справжнього діалогу, в якому Інший буде почутий, стає особливо актуальною в нинішній час світового неблагополуччя з його нетерпимістю, суперництвом, природними катастрофами, нескінченними конфліктами, що породжують дедалі нові, часто дуже несподівані, масові міграційні потоки. У таких умовах ведення міжособистісного та міжкультурного діалогів є вкрай нагальним і вимагає взаємної відкритості та відповідальності.

Для того щоб дійти спільного консенсусу, результатом якого стане злагода, виявлена в мовчанні, важливо кожному «Я» дати можливість виголосити свою промову, яка йде з глибин його багатовимірної сутності, а кожному «Ти» необхідно в той момент зупинити свій внутрішній діалог, щоб цілком і повністю стати відкритим для вміщення Іншого, бо в діалозі не тільки важливо вміти говорити, а й вміти слухати, прислухатися й навіть вслуховуватися, щоб почути Іншого на всіх рівнях його буття. Тут йдеться не про слова і навіть не про мову і мовлення як такі, а про взаємовміщення різних світів, бо в момент діалогу внутрішнє буття кожного виходить за межі самого себе і стає буттям у спілкуванні з Іншим, тобто зовнішнім буттям в «Ми». Важливо розуміти, що почути Іншого важливо не тільки для кожного окремо, а й для «Я-Ти», бо «Ми» разом здатні створити те, чого кожен прагне окремо, але не зможе досягти без Іншого.

Знати мову Іншого - ще не означає зрозуміти його думку, яка виражена в мовленні і складає лише перший пласт його мікросвіту. Думка народжується в мисленні, мислення є продуктом ментальності, сформованої тою чи іншою соціальною групою, існуючою в тій чи іншій культурі. Для того щоб дійсно почути Іншого, потрібно вийти за межі своїх особистих егоїстичних інтересів на рівень духовного єднання, де панує сумісність та безумовне прийняття. У такому діалозі ніхто не повинен намагатися виграти, а якщо хтось виграє, то виграють усі.

Діалог - це не просто бесіда, і не виграш одного і програш іншого, в якому один грає проти іншого, - це зустріч одного з одним, у якій обидві сторони прагнуть досягти взаємної згоди навіть за недостатнього взаєморозуміння.

Філософія діалогу дозволяє вивчати та вирішувати проблеми людства завдяки тому, що людина тут не розглядається як окрема ізольована істота, а як важлива соціальна складова глобального «Ми», яке вона сама формує та має можливість змінювати. Цінність діалогу в тому, що його учасники мають змогу

здійснювати спільні зміни й творити суспільне життя, вносячи в нього свій внесок, не втрачаючи при цьому своєї індивідуальності.

Саме буття, побудоване на діалектичній єдності протилежностей, має на увазі буття в діалозі, де є два різні голоси, дві відмінні думки, два несхожих судження, два протилежних висловлювання, які прагнуть до виявлення єдиної істини.

Висновки до розділу 2

Перетинаючи кордони, мігрант переїжджає в нові умови та нове мовне середовище разом зі своєю культурою, що визначається не тільки предметною діяльністю, а й світоглядом, ідеалами та цінностями, розчиненими в комунікаційному просторі, тому мігранта не можна розглядати поза контекстом і культурою нової країни, з якою він змушений вступити в діалог.

Діалог з Іншим допомагає зрозуміти самого себе, а діалог з іншою культурою - зрозуміти себе в культурі, як своїй, так і чужій. Універсальним середовищем людини та її культури є мова як система символів, що зберігають і передають смисли. Важливо розуміти не лише смисли мовних повідомлень, а й культурний символізм, який є більшим, ніж смислові поняття. Діалог мігранта з новою культурою - це пошук точок дотику при активному спостереженні та слуханні, перед тим як щось сказати.

Комунікацію мігранта ускладнює незнання нової культури і нової для нього мови, за допомогою якої вираження своїх думок стає більш обмеженим. Незважаючи на брак взаєморозуміння, міжкультурний діалог слід продовжувати для синтезу та взаємозбагачення культур. Крім того, без діалогу немає розвитку, який можливий завдяки Іншому і його інакшості, тому що, насправді, діалог - це диференціація, що передує подальшому об'єднанню в новій якості, - це процес почергового роз'єднання і злиття, але вже на новому рівні. Для підтримання безперервності діалогічного процесу людині необхідний

Інший, який привносить у комунікацію з мігрантом як іншу мову, так і іншу культуру.

Мова, як соціальне явище, виражається в мовленні, що вирізняє її з—поміж інших комунікаційних систем здатністю маніфестації різного типу мислення та рівня свідомості, що виражається також у жестах, міміці, силі голосу та відстані по відношенню до співрозмовника. Усі ці прояви визначають належність учасника комунікації до тієї чи іншої соціокультурної та/або етнокультурної групи.

Кожній соціокультурній групі властива своя ментальність із додатковим впливом на неї даного історичного періоду. Оскільки людина не може жити поза соціумом, мігрантові, який сформував свій світогляд і мислення в психокulturі своєї країни, дуже важко жити поза «своїм соціумом», чим часто пояснюється повернення мігрантів на батьківщину.

Культура динамічна, і, відбиваючись у свідомості індивідуума в усіх своїх образах і проявах, являє собою широкий багаторівневий контекст, від знання якого буде залежати інтерпретація почутого або побаченого тексту. Крім того, вивчаючи культуру один одного, учасники діалогу сприяють взаємозбагаченню і розширенню контекстів кожного, що в результаті призводить до більшого зближення учасників діалогу як представників різних культур.

РОЗДІЛ 3

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ІНФОРМАТИЗАЦІЇ НА МІЖКУЛЬТУРНУ КОМУНІКАЦІЮ

3.1. Проблеми культурної ідентичності мігрантів в умовах глобалізації

З розвитком глобалізації колишні жорсткі кордони між державами, економіками, націями, мовами, культурами стали прозорішими, з одночасним виникненням великої кількості міжнародних організацій і транснаціональних корпорацій, що здійснюють неабиякий вплив на внутрішню політику, економіку та соціальну сферу, в якій формується ідентичність. Вплив глобалізації на гуманітарну сферу і соціальний устрій країн набув таких масштабів, що час говорити про кризу національної ідентичності [30, с. 5].

У світлі проблем, спричинених міграційними процесами, нас цікавить поняття культурної ідентичності, яке вказує на зв'язок між спільнотою (національною, етнічною, мовною) та її культурним життям. У зв'язку з цим важливо зазначити, що етнічність - це колективна ідентичність, яка містить спільну мову, культуру та історію. Національність більше пов'язана з державною приналежністю. Наприклад, етнічний німець може отримати українську національність у вигляді громадянства; так само громадянин Німеччини, а, отже, за національністю німець, може бути етнічним українцем.

Д. Мід вважає, що ідентичність формується тільки в соціальному середовищі, і тільки у взаємодії з іншими. «Іншим» тут виступають соціальні і культурні цінності суспільства [там само, с. 29]. У культурної групи є свої характерні риси, які, на думку її членів, роблять її такою. Крім вищевказаних мови, етнічності, національності, можна також додати спільну історію, що входить до визначення етнічності, та спільну територію, а за Ж. Дерріда, - ще культурні норми і системи свого часу, - і тому індивід не може вийти за межі,

притаманні даній групі. Якщо міжкультурна комунікація відбувається між місцевим жителем і мігрантом, останній намагається робити свої повідомлення згідно з нормами тієї культури, до якої він інтегрований (або інтегрується), зберігаючи водночас свою культурну ідентичність, засновану на етнічних характеристиках. І чим більш відмінними є етноси, тим більш відмінними є їхні культури, і тим складнішим може бути діалог, унаслідок чого може виникнути культурна дистанція, індикатором якої є великі відмінності в релігії, сімейних цінностях, одязі й навіть у національній кухні та кліматі [52]. Така культурна дистанція має суб'єктивний характер, бо більше ґрунтується на особистих відчуттях, ніж на об'єктивних характеристиках міжкультурного діалогу. Однак на розмір дистанції впливають часом такі чинники, як наявність військових конфліктів між країнами, зокрема й у минулому (віддалення), або, навпаки, схожа ідеологія, взаємодопомога та міцні культурні зв'язки (наближення).

«Структуралістське визначення ідентичності має статичний характер», - таку думку Блока наводить голландська дослідниця ідентичності Саманта Баюїнк. У постструктуралізмі - навпаки, дослідники дійшли до того, що ідентичність мінлива. Блок вважає, що ідентичність виражається в зовнішньому вигляді, діях і мові [54, с. 5].

Ідентичність формується тоді, коли індивідуум входить у взаємодію з іншими, з групою, з якою в нього схожі переконання, мотиви, звички. Соціальний психолог Х. Тайфел описав теорію соціальної ідентичності, в якій та чи інша група використовує певні засоби, за допомогою яких вона ототожнюється з даною групою і водночас відрізняється від іншої групи. Одним із таких яскравих засобів є мова, - за її допомогою можна достатньою мірою як провести розмежування цих груп, так і забезпечити належність до однієї з них [58, с. 70-72]. Інший дослідник - Спотті - до властивостей ідентичності, окрім мови, відносить також і культуру [61, с. 16]. Своєю чергою Джексон, слова якого транслює Баюїнк, вважає, що мова і культура нерозривно пов'язані між собою. І саме тому, вважає він, у момент вивчення другої мови

людина набуває і другої культури, яка впливає на конструкцію її ідентичності, що набуває нових рис.

Перебуваючи в новій для себе країні, мігрант змушений обробляти величезні пласти інформації чужою йому мовою і в новій для нього культурі. Девеле і Стеванс влучно позначили перетин географічних кордонів як перетин кордонів культурних і мовних [55], тобто переїжджає не тільки тіло мігранта, - переїжджає також і його ідентичність. Однак, чи змінюється культурна ідентичність унаслідок фізичної належності до нової групи?

Твердження Джексона у роботі Баюїнк (про набуття другої культури під час вивчення другої мови) вступає у суперечність із твердженням Блока про три характеристики «взаємовідносин» між індивідумом і мовою: (1) рівень володіння мовою (достатні вміння для того, щоби бути прийнятим групою, яка є носієм цієї мови); (2) ставлення до мови (відчуття людиною зв'язку з мовою); (3) мовна спадщина (мовна спільнота, у якій людина народилася, або мовна спільнота батьків; втім мовна спадщина може не мати нічого спільного ні з рівнем володіння мовою, ні з позитивним ставленням до неї). Ці три характеристики є змінними, і можуть змінюватися [54, с. 6]. Спільне у Джексона і Блока це те, що мова нерозривно пов'язана з культурою. Виходячи з тверджень Джексона і Блока, можна зробити висновок про те, що мова дійсно нерозривно пов'язана з культурою, і, отже, недостатнє знання іноземної мови або негативне ставлення до неї не зможуть забезпечити мігранту набуття нової культурної ідентичності.

Окремої уваги заслуговує проблематика комунікації мігранта, який має свою ідентичність, але змушений взаємодіяти із зовсім іншими ідентичностями, у такому разі він використовує їхню мову, намагається зрозуміти їхню ментальність та пізнати їхню культуру. Проведене нами анкетування 45 українських мігрантів із 18 країн світу (Австралії, Болгарії, Великої Британії, Венесуели, Данії, Іспанії, Італії, Канади, Кіпру, Нідерландів, Німеччини, Норвегії, Польщі, Росії, Сінгапуру, США, Франції, Японії, Канади) віком від 16 до 70 років, які мешкають в еміграції від півроку до 30 років, свідчить про те,

що їх ефективній комунікації у новій країні заважають, головним чином, незнання або недостатнє знання іноземної мови, велика відмінність мови та культури, відсутність соціальних зв'язків (роботи, друзів з місцевого населення), а також - відмінна ментальність. Поліпшити комунікацію в новій країні, вважає більшість із них, можуть знання мови на достатньому рівні, наявність роботи, наявність друзів і знайомих із представників місцевого населення, а також знання соціального устрою, правил, норм і тривале перебування в еміграції. Причому чимала кількість опитаних вважають, що для ефективної комунікації важливими є знання контексту (місцевої історії та культури з усіма її особливостями), зацікавленість місцевого населення в культурі мігранта і визнання його «своїм». Крім того, опитані визнали важливими чинниками саме схожість мови та культури, а також вміння налаштовувати свою ментальність під місцевий менталітет (див. рис. 4). Судячи з отриманих результатів, ми можемо стверджувати, що мігрант зіштовхується з величезним багатшаровим інформаційним і психологічним навантаженням. Вивчення мігрантом нової мови не пов'язане напряму з автоматичним набуттям ним нової культурної ідентичності з огляду на те, що культуру неможливо вивчити й навіть осягнути такою мірою, щоби вона стала частиною ідентичності мігранта.

Тому не можна стверджувати, що той, хто володіє чотирма мовами, має чотири ідентичності. Оскільки до властивостей ідентичності належать етнічна та національна приналежність, які відносяться до культури, можна говорити про те, що культурна ідентичність у людини може бути лише одною, яка сформувалася в дитячому віці, бо дитина, автоматично засвоюючи мову, автоматично засвоює і культуру. Досягаючи підліткового віку, дитина, якщо вона не змінювала країну проживання, має міцно сформовану ідентичність, пов'язану з мовою та культурою. Далі вже всі інші мовні та культурні групи можуть чинити на людину значний вплив, розширюючи її культурні горизонти, але змінити її основну ідентичність, сформовану в дитинстві, вони не можуть. І точно так само, як доросла людина вже не має здатності автоматично

засвоювати нову мову, втративши цю здатність у підлітковому віці, так і здатність автоматично засвоювати нову культуру більше їй не притаманна. Якщо дитині довелося змінити кілька етнічних груп, то вона може не мати основної ідентичності, і тоді основною ознакою для ототожнення себе з тією чи іншою групою стає мова, якою вона володіє найкраще. Однак, таке ототожнення вже не буде частиною її культурної ідентифікації. Наприклад, дитина українських батьків, яка змінила 4 країни проживання у віці до 10 років і повернулася до країни батьків, у 25 років не має культурної ідентичності жодної з тих 4 країн, у яких вона проживала, хоча володіє чотирма іноземними мовами. Втім вона обирає основну для себе мову тієї країни, в якій ніколи не жила, і зберігає деяку приналежність до культури батьків. Ми можемо бачити, що її культурна ідентичність маргіналізована внаслідок багаторазових міграцій у дитячому віці, а знання іноземних мов і навіть довготривале проживання в еміграції не сприяли набуттю нею жодної культурної ідентичності; водночас можна відзначити її опору на культурну ідентичність батьківської сім'ї як важливого для неї мікросоціуму, учасником якого вона постійно була і є. Інший приклад: людина, яка виросла в українській культурі, може, внаслідок міграції, змінити три країни проживання, дуже добре знати культуру цих країн, знати три іноземні мови, навіть мати національність однієї з цих країн, тобто інше громадянство, але водночас вона ідентифікує себе з українцями як носіями української культури та української або російської мови. У зв'язку з цим можна навести ще один приклад: українець, який сформувався в українській культурі, але розмовляє російською мовою (через навчання в російськомовній школі часів СРСР), ідентифікує себе з групою українців, а не росіян, тому що, незважаючи на володіння російською мовою як основною і водночас дуже добре знаючи російську культуру, він усе-таки має приналежність до українського соціуму з його національною культурою, в якому формувався в дитинстві, вбираючи з нього всі характерні риси, способи мислення і поведінки.

Існує поняття міжкультурної особистості, що означає особистість бікультуральну, яка інтегрувала дві та більше культури. Треба сказати, що

інтегрування інших культур можливе лише на рівні глибокого знайомства з ними. Базова культурна ідентичність є тільки одною, і вона формується в дитинстві, в основному, у до підліткового віці. У випадку білінгвів, коли дитина мігрантів після переїзду проживає в одній і тій самій країні, зростаючи у відмінній від батьків культурі, етнічна та культурна приналежність батьків можуть вже не мати великого впливу на неї, оскільки на формування ідентичності більш впливає макросоціум країни, ніж мікросоціум сім'ї. Саме тому діти мігрантів віддають перевагу мові та культурі нової країни, ніж країни батьківської спадщини, - настільки великим є вплив культурного середовища, що забезпечує постійну комунікацію між індивідумом і соціумом. Мігранти, старші за 18 років, як правило, вже мають сформовану ідентичність, через що їхня інтеграція в нове культурне середовище є складнішою, тим більше, якщо міжкультурна різниця доволі велика.

Оскільки власна ідентичність мігранта також потребує підтримки, йому важливе спілкування з представниками своєї групи як носіями тієї самої культурної ідентичності. У такий спосіб вони продовжують дотримуватися своїх культурних традицій, зберігаючи свої характерні звичаї, що є життєво важливим для підтримки їхньої культурної ідентичності, яка є фундаментальною частиною їхнього життя. Саме тому батьки-мігранти намагаються віддавати своїх дітей до суботніх і недільних шкіл, у яких їхні діти вивчають мову і долучаються до культури батьківської спадщини [51].

Отже, ідентичність можна охарактеризувати як конструкцію, що створюється, завдяки тому оточенню, яке індивідум обрав як групу своєї належності. Проте в дитинстві ми не можемо свідомо обирати свою приналежність до культурної групи, як і діти мігрантів, що з волі батьків опиняються в новому для них суспільстві, а отже, і в новій групі культурного впливу. Соціальне оточення та мова, яку ця група використовує, є тим контекстом, у якому формується культурна ідентичність дитини мігранта, хоча родинна мікрогрупа також справляє свій незаперечний вплив на її формування.

3.2. Комунікативна проблематика на тлі адаптаційно-інтегративних процесів мігрантів

Питання міграції, як вагомого соціального явища, стоять серед пріоритетних як для вчених різних напрямів, так і для урядів та державної влади всіх рангів, бо мігрант, який став частиною нового суспільства, потребує соціального забезпечення, медичного страхування, працевлаштування, піклування про його дітей, а також допомоги в його адаптаційно-інтегративних процесах [60, с. 68].

Мігрант за своєю суттю є унікальною сполучною ланкою між країнами, соціумами, мовами і культурами, налаштовуючи як у себе всередині, так і зовні відносини між ними. Втративши частково опору на свої рідні суспільство, мову, культуру, він змушений віднайти її в новому суспільстві, використовуючи нову мову в контексті іншої культури.

Проблем, з якими стикаються мігранти в процесі адаптації та інтеграції в нове суспільство, доволі багато: це перешкоди в доступі до правової легалізації свого статусу, незнання (або недостатнє знання) мови, труднощі з пошуком житла, складнощі з пошуком роботи, пристосування до навколишнього середовища, відсутність емоційної підтримки, коли мігрант переживає стрес, тривожність, внутрішні суперечності, пов'язані з різними цінностями та нормами поведінки. Науковці особливо відзначають певну проблематику, пов'язану з включеністю мігранта в нове культурне середовище.

У вітчизняній науці міграційний процес розглядається в *теорії 3-х стадій*. Окремо вивчається вихідна стадія (планування міграції, ухвалення рішення про переїзд або відмова від нього). Найбільш вивчається друга стадія, в якій досліджуються самі міграційні потоки, включно з їхніми масштабами, інтенсивністю, напрямками, результативністю. Теорія третьої стадії - це дослідження адаптації мігрантів до нових умов, а також їхня інтеграція, тобто облаштування не тільки на новому місці, а й у новій спільноті [34].

Адаптація (від лат. *adaptatio* - пристосування) - це процес пристосування системи до умов зовнішнього і внутрішнього середовища, пов'язаний головним чином із реактивною поведінкою [47, с. 8].

Доктор економічних наук І. Прибиткова у своїй праці «Сучасні міграційні процеси: теоретико-методологічні аспекти досліджень» запроваджує термін «приживлюваність» як характеристику кінцевої стадії міграційного процесу, що містить у собі два компоненти - адаптацію та облаштування. Адаптацію вчена розглядає як процес пристосування мігранта до «об'єктивних умов життєдіяльності», а облаштування - як перебудову цих умов відповідно до власних потреб, тобто адаптація та облаштування відображають взаємодію суб'єктивного та об'єктивного в цьому процесі [34].

Під терміном «інтеграція» найчастіше мають на увазі саме культурну адаптацію, у процесі якої мігрант, незважаючи на прийняття цінностей нового культурного середовища, все ж таки не змінює своєї ідентичності, - інакше кажучи, взаємовідносини з іншою культурою можуть стати додатковим фактором для вже сформованої ідентичності у своїй культурі з її пам'яттю соціальних спільностей, орієнтацією, навичками, які виявляються в поведінці [9].

Для аналізу адаптаційно-інтегративних процесів особливе значення мають певні критерії. Як критерій успішності адаптації мігрантів можна прийняти комплексний критерій, що є сукупністю об'єктивних та суб'єктивних показників. До об'єктивних показників ефективності адаптації слід віднести ступінь фактичного пристосування на всіх рівнях (до країни загалом, до регіону; наявність житла, роботи, коло спілкування; бажання залишитися жити в країні, в регіоні, в населеному пункті) і досягнення того ж рівня соціального статусу, який переселенці мали у рідній країні (або поліпшення цього статусу). Суб'єктивні показники - це думка мігрантів про ефективність адаптації, їх самовідчуття, самооцінка, почуття задоволеності від реалізації рішення переїхати на краще місце.

Плануючи переїзд (або не плануючи, коли це доводиться робити несподівано), майбутні мігранти ще не можуть усвідомити, що потраплять у дуже складне становище, оскільки переміщення із країни в країну - це переміщення із однієї системи панівних цінностей та стереотипів до іншої. Крім того, різні країни різною мірою інтенсивності включені в систему адаптації до загальносвітових умов, тому досить часто переселенцям доводиться змінювати і темп, і спосіб адаптації, що диктується умовами та вимогами країни, що приймає.

Можна виділити певні стадії адаптації та інтеграції мігрантів, в тому числі - комунікативної. Фактично процес адаптації починається у потенційних мігрантів ще в своїй країні, оскільки рішення про еміграцію вони приймають не відразу, іноді це може розтягуватися на кілька років. Це стадія переадаптації, коли формуються мотиви міграції. На цій стадії йде активна підготовка до успішної адаптації через збір інформації про спосіб життя нової культурної спільноти, через актуалізацію старих зв'язків та знайомств із членами культурної групи, близьких та далеких родинних зв'язків. Деякі мігранти роблять у цей час розвідку місцевості з метою закладання основ майбутньої адаптації. Велику роль тут відіграють підготовка необхідних документів, вирішення формальних питань, а також вибір механізму міграції. І особливе значення має вибір місця міграції, вибір конкретного регіону та населеного пункту. Чим ретельніше буде проведена вся підготовча робота на стадії переадаптації, тим менш болісною буде і згодом сама адаптація.

Наступна переадаптаційна стадія - адаптація під час переміщення. Від вибору способу переїзду та особливостей його процесу залежить характер першого комунікативного зіткнення із членами приймаючої групи. Тут мігранти отримують корисний досвід, отримують нову інформацію, зав'язують нові знайомства, роблять перші спроби вивчення нової спільноти. Багато в чому саме на цій стадії починається перший інтеграційний стрес, гострота якого залежить від сукупності обставин зовнішнього характеру та особливостей самих мігрантів, зокрема від їх психокультурних характеристик. Цей стрес

збільшується в рази, коли рішення про переїзд може бути дуже раптовим у випадках переслідування, військових або екологічних катастроф, як це сталося під час несподіваного військового вторгнення в Україну, коли мільйони людей миттєво перетворилися у біженців, майже не маючи змогу вибрати ту чи іншу країну для своєї міграції, не говорячи вже про проходження переадаптаційної стадії.

Стадія первинної адаптації триває від півроку до двох років і характеризується тим, що переселенці відчують сильну потребу в налагодженні комунікації з членами мігрантської спільноти. В отриманні допомоги та в наданні її вони орієнтуються насамперед на інших мігрантів, які приїхали з цієї країни чи того ж населеного пункту. На цій стадії зазвичай виникають відокремлені мігрантські поселення або спільноти. Саме в цей період мігранти схильні здійснювати вторинну міграцію в межах цієї країни в пошуку близького культурно-етнічного оточення.

Можливе також їх повернення до своєї країни, що знаменує невдачу їх особистого адаптаційно-інтегративного процесу в новому співтоваристві, тому що стрес, пов'язаний з інтеграцією в іншу культуру, досягає на цій стадії свого пікового прояву. Від способу вирішення цього стресу залежить характеристика наступної стадії.

Вторинна стадія адаптаційно-інтегративного процесу може тривати до від 2-х до 5-7 років. Перехід на цю стадію означає успіх інтеграції в нове культурне середовище, що зменшує ймовірність можливості повернення в рідну країну. На цій стадії, як правило, мігранти вибудовують систему соціально-комунікативних мереж вже не лише всередині мігрантського співтовариства, а й усередині всієї приймаючої групи. Вони перестають, зокрема, сприймати трагічно та з подивом культурно-етнічні особливості приймаючої групи та починають відчувати приналежність до нової спільноти.

Складнощі в системі адаптації та інтеграції мігрантів можна ще глибше зрозуміти, аналізуючи етапи цього процесу за концепцією Т. Льюїса та Р. Юнгмана: 1) початковий (очікування мігранта; порівняння спільноти, що

приймає, і рідного середовища); 2) глядацький (початкова ейфорія, монументальні враження; мігрант - пасивний, але пильний глядач); 3) інклюзія (поступова адаптація, і в решті - прийняття зовнішніх проявів культури, що приймає, та часткове залучення до них); 4) культурний шок (відокремлення від власної культури і криза самоідентифікації); 5) кульмінація самоідентифікації мігранта (успішна або неуспішна інтеграція); 6) повернення на батьківщину (повторення всіх попередніх п'яти етапів).

Треба зазначити, що на останніх етапах, розчиняючись серед корінних жителів, мігранти з «чужих» перетворюються на повноправних членів приймаючої групи. Адаптаційно-інтегративний процес конкретного індивіда чи сім'ї завжди вкладається у цю схему, і всі мігранти повністю долають зазначені вище етапи. Це залежить від багатьох зовнішніх та внутрішніх факторів, які потребують особливого аналізу. Крім того, не всі мігранти мають на меті досягнення повної приналежності до корінного населення.

Необхідність збереження власного етносу впливає на інтеграцію мігрантів з урахуванням специфіки їхнього прояву в іншому соціально-політичному та культурно-етнічному просторі. Тож, істотний вплив на процес пристосування мігрантів до нового життя робить те, що вони потрапляють в іншу геополітичну ситуацію, інші соціальні та культурні умови, нові економічні обставини. Як правило, особливо спочатку, рівень життя мігрантів знижується.

З метою уточнення специфіки прояву вищезазначених факторів з масиву найважливіших проблем, що детермінують адаптаційно-інтегративні процеси мігрантів, можна виділити такі: 1) рівень життя в регіоні прибуття; 2) оформлення дозволу на проживання та отримання реєстрації; 3) працевлаштування; 4) психологічні проблеми звикання до нового місця життя та до нового кола спілкування; 5) матеріальні та організаційні проблеми придбання житла; 6) особливості роботи міграційної служби та інших соціальних служб; 7) погіршення здоров'я за умов різкої зміни клімату та стресу; 8) взаємини з місцевими жителями, а також найчастіше - проблема

самотності; 9) брак рідної культури та об'єктів культури в країні перебування; 10) бідна комунікація [31, 32].

Перетинаючи кордон, перше, що необхідно мігрантові для взаємодії з новим середовищем у всіх його проявах, - це знання іноземної мови, оскільки саме мова є тим каналом зв'язку, без якого мігрант зіткнеться з першим комунікаційним бар'єром. Мовний бар'єр - це, хоча й основний, але лише один з декількох комунікативних бар'єрів, з якими стикається мігрант. Комунікативні бар'єри - це різного роду перешкоди, які виникають у процесі передавання та/або отримання інформації певним каналом і спільним кодом між двома сторонами, спотворюючи її, роблячи менш зрозумілою або зовсім недоступною.

Крім мовного, мігрант також стикається з такими комунікативними бар'єрами, як соціально-культурний, психологічний, пресупозиційний або контекстуальний бар'єри. Мовний бар'єр охоплює семантичні, фонетичні та стилістичні відмінності; соціально-культурний бар'єр передбачає соціальні, політичні, релігійні та культурні відмінності; психологічний бар'єр уміщує світоглядні відмінності, відмінності в рівнях свідомості, особистісні способи переривання контакту [74], стресовий стан, недовіру; пресупозиційний або контекстуальний бар'єр означає внутрішній простір пережитого всеосяжного досвіду, - приховані в підсвідомості зв'язки. Тут ми можемо звернутися до використовуваного Мішелем Фуко поняття епістеми. За його словами, епістема - це система поглядів, думок і способів дії, яка автоматично визначає значення того, що з нами відбувається, і робить все це само собою зрозумілим. Епістема людини, яка потрапила в чужу культуру, вже не об'єднує її з іншими людьми, і їй, як дитині, багато чому доводиться вчитися заново.

Американський політолог Г. Лассвелл писав, що процес комунікації ефективний у разі, коли рівень раціональності суспільства зростає. До завдань раціонально організованого суспільства, вважає він, відносяться виявлення та контроль будь-яких факторів, що перешкоджають ефективній комунікації [20]. Для того, щоб уникнути комунікативних бар'єрів, загалом рекомендується

передавати чіткі повідомлення, використовуючи загальний для всіх код; встановити баланс між вербальною та невербальною мовою; проявляти емпатію та ставити себе на місце іншої людини; практикувати активне слухання; говорити розмірено; використовувати зворотній зв'язок, аби впевнитися, що всі правильно зрозуміли повідомлення; уникати монополізації спілкування; намагатися контролювати емоції, аби вони не втручалися у спілкування та не викривлювали повідомлення [75].

Однак в умовах міграції, перебуваючи у стані стресу, свідомого чи неусвідомлюваного, не так легко дотримуватися правил, що можуть допомогти покращити комунікацію мігранта в новій спільноті. Для того щоб допомогти мігранту подолати комунікативні бар'єри, необхідний комплексний підхід, що включає взаємодію різних фахівців: соціологів (співбесіда, анкетування, допомога в пошуку підходящих курсів мови, орієнтування на ринку праці), філологів, культурологів (розробка та оновлення курсів іноземної мови та інтеграційних курсів, що включають знання історії, культури та соціального устрою країни базування), психологів (когнітивно-емоційна підтримка та консультування), педагогів (допомога дітям мігрантів, а також інформування батьків про навчальний процес у новій країні).

Для подолання комунікативних бар'єрів у процесі адаптації в новій країні недостатньо зусиль одних лише мігрантів. Комунікація передбачає взаємообмін і зворотний зв'язок, а точніше, зворотний інтерес, - це означає, що і місцевим жителям необхідно виявляти інтерес до культурного життя мігрантів. Для сприйняття автохтонами (корінним населенням) алохтонів (чужинців, мігрантів) необхідні заходи, які знайомлять перших із культурою останніх. Для цього влаштовують фестивалі національної кухні мігрантів, часто просто на вулиці, щоб якомога більше місцевого населення могли взяти в ньому участь; також у школах проводять дні інтернаціональної кухні, коли кожен учень приносить у клас страви своєї національної кухні; проводять музичні фестивалі, присвячені саме національній музиці мігрантів тієї чи іншої національності, які мешкають у країні; вітають дні культури інших країн, демонстрацію

національних фільмів мігрантів, відкриття їхніх центрів, шкіл, дитячих гуртків, бібліотек, а також магазинів із товарами, привезеними зі своєї батьківщини. Отже, докладаючи двосторонніх зусиль, можна встановити ефективну комунікацію, яка сприятиме елімінації бар'єрів будь-якого роду.

Треба також зазначити, що міграція, як суспільне явище, визначається трьома факторами: фактором мобільності, який проявляється у зміні індивідом координат свого перебування; фактором потреб - намір індивіда покращити своє матеріальне та (або) соціальне становище; фактором стабільності - прагнення індивіда обжитися на новому місці і вважати його своєю «другою батьківщиною» [22]. Окремо треба зазначити, що в надзвичайних ситуаціях, таких як природні катаклізми, суспільна дезорганізація (протести, безвладдя) та, особливо, війна, - до фактору потреб, окрім наміру покращити матеріальне становище, слід віднести також намір мігранта знайти безпечне місце проживання. Більшою мірою це стосується тих індивідуумів, у яких, через особливості психологічного розвитку, організм повністю підпорядкований цій потребі - пошуку безпеки, - яка стає організатором його поведінки. Наприклад, у разі війни для такої людини «практично все виглядає менш важливим, ніж безпека (навіть іноді фізіологічні потреби, які, будучи задоволеними, тепер недооцінюються)». Можна спостерігати, як «військові» біженці з України, маючи і їжу, і дах над головою (задоволені фізіологічні потреби), залишали свої благополучні домівки та хороші місця роботи заради пошуку безпеки. Однак, задовольнивши потребу в безпеці, будь-яка людина відчуває потребу в задоволенні наступної потреби - в прив'язаності та приналежності. Мігрант тут опиняється в скрутному становищі, тому що до нового співтовариства, в якому він опинився, він ще не може відчувати ні прихильності, ні приналежності, - так само, як і нове співтовариство по відношенню до нього. На цій стадії, як ніколи раніше, мігрант відчуває відсутність друзів, прагне близьких стосунків із людьми, бажає посісти місце у своїй групі. Ця потреба в мігранта може бути настільки сильною, що ні відсутність голоду, ні безпека не будуть його тішити, що сприятиме його дезадаптації в новому соціумі. З потребою у приналежності

до групи тісно пов'язана наступна - бажання в стабільній, обгрунтованій високій самооцінці, самоповазі та повазі з боку оточуючих. Така оцінка і самооцінка ґрунтується на реальних можливостях і досягненнях, які мігрант ще не може виявити в новій країні, а інколи не може досягти їх повною мірою, навіть незважаючи на тривале проживання в еміграції. Ця важлива потреба пов'язана з визнанням і вдячністю, і її задоволення впливає на впевненість у собі, своїй силі та на відчуття своєї значущості, корисності для суспільства. У разі незадоволення цих потреб, а це, як правило, для мігранта є неминучим, виникає почуття неповноцінності, а разом з ним - слабкості та безпорадності. Наступною в ієрархії потреб слідує потреба в самоактуалізації, тобто потреба людини займатися своєю справою. Мігранту ж найчастіше доводиться займатися тим, чим доведеться, а не тим, ким він потенційно є і ким здатен стати, роблячи свій повноцінний внесок у суспільство, до якого тепер належить. Кожна нова незадоволена потреба домінуватиме у свідомості, визначаючи поведінку, утворюючи психологічну загрозу для особистості. Важливо зазначити, що ієрархія потреб є відносно єдиною для представників усіх культур, і попри певні відмінності в мотиваційному змісті представників різних суспільств, досвід антропологів свідчить, що люди навіть у різних суспільствах і культурах значно більше схожі між собою, ніж це видається при першій взаємодії з ними, у сенсі базових потреб, які є загальнолюдськими [57].

Отже, адаптація, яка нерозривно пов'язана з комунікацією, в умовах світової інтеграції та швидких суспільних змін перетворюється на центральне поняття, на основний критерій і навіть на вимогу сучасного етапу розвитку. Сьогодні кожна людина змушена перебувати в постійному стані адаптації, але при цьому завжди залишатися адаптованою не повністю, тому що на зміну одним умовам приходять інші і в країні, і загалом в цивілізації. Люди перебувають у стані «наздоганяючої» адаптації, і ця гонка є способом їхнього існування, способом оволодіння суспільними умовами, - за таких умов міжкультурний діалог дещо ускладнюється, і тим більше міжкультурна комунікація потребує ретельного вивчення та дедалі глибшого дослідження.

3.3. Роль інформаційно-комунікаційних технологій у міжкультурній комунікації мігрантів

Глобалізація всіх світових процесів, з одного боку, спричинила певну уніфікацію, у зв'язку з поширенням нової спільної моделі суспільства та всіх супутніх процесів, а, з іншого боку, через збільшення застосування інформаційних технологій, сприяла плюралізації різноманітних способів буття; дала можливість обирати свою приналежність до тієї чи іншої групи, спільноти, соціуму. Фізичні та віртуальні кордони стали більш розмитими, що сприяло глобальному переміщенню як інформації, так і людей.

«Глобалізація - це сучасна форма міжнародних відносин, яка характеризується поширенням взаємозалежності між країнами в економічній, політичній і культурній сферах практично на всю земну кулю» [8]. З одного боку, глобалізація об'єднує світову спільноту, посилює зв'язки та взаємозалежність економічних, політичних та соціальних систем, і, як наслідок, - національних культур [24, с. 5]. З іншого боку, багаті країни поглинають бідніші країни, привносячи в них свої цінності та орієнтири, водночас забираючи звідти ресурси, зокрема й людські, і привносячи дисбаланс у багатьох сферах.

Такі полярні, часом, погляди ми спостерігаємо у різних філософів. Карл Ясперс, наприклад, висував ідеї глобального єднання в особі єдиного планетарного світу, а М. Вебер, навпаки, піддавав песимізму об'єднання людства на основі загальної системи цінностей. Як ідею широкої взаємодії, взаємодопомоги і взаємозбагачення на всіх рівнях, глобалізм важко не прийняти. Песимізм викликає той факт, що розширення можливостей для одних країн може відбуватися за рахунок звуження можливостей для інших країн. Німецький соціолог і політичний філософ У. Бек під глобалізацією розуміє такі світові процеси, в яких національні держави фактично втрачають свій суверенітет, опиняючись під впливом транснаціональних утворень,

унаслідок чого змін зазнає їх вектор розвитку, духовна орієнтація та навіть культурна ідентичність [6, с. 6].

Глобалізація сприяє дедалі більшим потокам міграції; з іншого боку, сама міграція сприяє глобалізації, оскільки міграційні процеси «перемішують» людей різних мов і культур між собою, породжуючи мультикультуралізм, за якого відбувається взаємозбагачення одне одного.

Міграційні процеси, як невід'ємна частина глобалізації, забезпечують перетоки людського ресурсу, які, хоча й існували з давніх часів, в епоху індустріалізації набули цільового і стійкого характеру; тій чи іншій країні потрібні були або міцні робочі руки, або турботливі доглядальниці, або висококваліфіковані лікарі та інженери, а в нову постіндустріальну епоху знадобились і фахівці високих інформаційних технологій.

Якщо раніше прогресом була індустрія, то тепер прогресом стає інформація. Виробництво інформації стає на потік; її стає так багато, що фільтрація і вибір її ускладнюється, - і якщо раніше її не вистачало, то тепер спостерігається інформаційне перенасичення. Цьому сприяють інформаційні технології та величезна кількість засобів масової інформації. Глобальні процеси дедалі більше активують комунікативні процеси в різних видах і способах, і головним чином, через медіа. Для сучасних комунікаційних засобів і мас-медіа вже немає кордонів, - світ, як каже М. Маклюен, перетворився на «глобальне селище», в якому розширення людини досягло таких розмірів, що стало всепоглинаючим; інформація проникає в кожную клітину людини, справляючи на неї безперервний вплив. Треба додати, що Маклюен пропонує вивчати не стільки зміст, переданий медіа, а саме медіа і ту культурну матрицю, в якій воно перебуває, щоб, у такий спосіб, спробувати зрозуміти те культурне метаповідомлення, яке воно несе. Характерною рисою теорії Маклюена вважається те, що медіа в нього - це не тільки ЗМІ, а саме будь-який посередник у комунікаційному процесі, тобто все те, що може передати інформаційне повідомлення [14].

Така широка і дедалі більша взаємодія людей із найрізноманітніших країн світу - представників різних культур і носіїв різних мов - пов'язана з інтенсивною міжкультурною комунікацією. «Міжкультурну комунікацію можна ... розглядати як науку та набір навичок, якими потрібно оволодіти під час спілкування, оскільки взаємодія з іншою культурою вимагає певних знань та умінь, зосередженості на успадкованих та усталених нормах соціальної практики людей, які належать до різних національних та етнічних спільнот. ... При міжкультурному спілкуванні ... партнери по діалогу не мають єдиного досвіду, однакових цінностей та суспільних традицій, що унеможливорює ефективний діалог. Тому, постає необхідність глибокого та ретельного вивчення світу носіїв мови, їх культури в широкому етнографічному значенні слова їх способу життя, національного характеру і менталітету» [43].

Міжкультурна комунікація стає дедалі важливішою через процеси глобалізації, що ще більше розширюються. І тут слід брати до уваги, крім культурного, одразу кілька аспектів: норми та цінності учасників комунікації, їхні особистісні характеристики (психокультурні, ментальні) та контекст. Існує триступеневий метод Пінто, за допомогою якого можна досягти ефективної міжкультурної комунікації. Перший ступінь передбачає вивчення учасником комунікації власних норм і цінностей; на другому ступені звертається увага на норми та цінності інших учасників комунікації; а третій ступінь спрямований на створення позитивного результату, не ігноруючи при цьому ні власних, ні чужих норм і цінностей. Треба зазначити, що в цього методу залишається без відповідей низка запитань, наприклад, щодо його реалізації й упровадження [56].

У міжкультурній комунікації, як було вже сказано вище, доводиться, крім мовних відмінностей, зіткнутися і з особливостями мислення та поведінки. «Наприклад, у різних культурах існують свої способи вітання. У Бразилії цілком нормально обійматися, а чоловіки в Туреччині двічі цілують один одного в щоку, в той час як у західних культурах люди зазвичай просто тиснуть один одному руки, а японці взагалі не торкаються один одного, а кланяються.

Тож для ефективної міжкультурної комунікації потрібно вміти розуміти різницю в поведінці людей по всьому світу та адаптуватися до неї» [69].

Розуміючи важливість знання не тільки інших мов, а й інших культур, необхідно сприяти взаємокультурному обміну, що здійснюється в процесі міжкультурної комунікації. У західних країнах, де проживає велика кількість мігрантів, розроблено багато інтеграційних проектів і навіть цілих навчальних програм та курсів, також на базі інформаційного-комунікаційних технологій, присвячених міжкультурній комунікації. У Нідерландах, наприклад, існують магістерські програми з міжкультурної комунікації, в яких комунікацію розглядають у міжнародних контекстах на міждисциплінарній та багатомовній основі, застосовуючи лінгвістичний, культурний, етнографічний та антропологічний підходи до комунікації [70]. Також бельгійський Інститут ім. Анни Арендт (Hanna Arendt Institut) розробив свою цифрову формацію на основі новітніх інформаційних технологій, де аналізує дев'ять різних поглядів на етнокультурне розмаїття, і пропонує мігрантам опанувати спеціальну мову, або, скоріше, мовлення, яка полегшує обговорення теми різноманіття. Програма пропонує допомогу в таких питаннях, як спільне життя в розмаїтті; різноманітне життя з різними поглядами; існування різних концепцій різноманіття і, головне, - як мати з ним справу та як зробити для Іншого своє власне бачення зрозумілим. Для цього Інститут випустив спеціальні ілюстрації із зображеннями представників різних народностей, яких можна ідентифікувати за їхніми характерними фізичними рисами та одягом, супроводивши ці зображення спеціальними гаслами: «новоприбулі повинні адаптуватися (неоасиміляція)»; «всі люди мають право зберігати і виражати свою культурну унікальність (мультикультуралізм)»; «ми повинні вести діалог один з одним, незважаючи на соціальні та культурні відмінності (інтеркультуралізм)» [73]. Пропонуються також майстер-класи, де в ігровій формі можна розширити свій погляд на комунікацію з людьми з різних культур [77].

Без сучасних інформаційно-комунікаційних технологій здійснити такий довгий підготовчий процес було б украй складно і зайняло б дуже багато часу.

Швидкість - ось що насамперед характеризує сучасні засоби комунікації. І якщо раніше, наприклад, для запрошення, мігрантів на роботи до Нідерландів, глашатаю доводилося залазити на вантажівку і з рупором, проїжджаючи турецьким селом, оголошувати своє повідомлення, то зараз, через кілька десятків років, будь-який потенційний мігрант може негайно отримати всю інформацію, що його цікавить, з мережі Інтернет: на електронних сторінках спеціальних відомств, своїх національних діаспор, у соціальних мережах, блогах тощо.

Новітні інформаційно-комунікаційні технології сприяють швидшій адаптації та легшій соціалізації мігранта в новій спільноті [19]. Крім того, вони відкривають небувалі можливості для навчання на курсах іноземної мови для мігрантів, для можливого подальшого навчання в навчальних закладах нової країни, а також для повсякденного спілкування з місцевим населенням.

«Інформаційно-комунікаційні технології забезпечують та підтримують інформаційні процеси, тобто процеси пошуку, збору, передачі, збереження, накопичення, тиражування інформації та процедури доступу до неї» [38]. Тобто інформаційно-комунікаційні технології на додаток до інформаційних технологій, складаються з телекомунікацій, медіа-трансляцій, усіх видів аудіо і відеообробки [41, с. 5].

Завдяки цим технологіям комунікаційні процеси інтенсифікували й автоматизували комунікаційні процеси, зокрема й адаптаційно-комунікативні процеси мігрантів. За допомогою вищевказаних засобів мігрант може як проходити онлайн-навчання, так і, займаючись на офлайн-семінарах і курсах, користуватися електронними підручниками та словниками, додатковими навчальними матеріалами в інтернеті (диференційований підхід); користуватися зворотним зв'язком з викладачем і одногрупниками (інтерактивний підхід); використовувати навчальні матеріали в аудіо- та відеоформаті (підвищення пізнавальної активності); проходити тестування (контроль і самоконтроль знань). Такий підхід робить мігранта активним

учасником процесу, і з об'єкта в процесі навчання перетворює його на ініціативного та відповідального суб'єкта.

Використання інформаційно-комунікаційних технологій додає мігранту впевненості й у спілкуванні в соціумі, особливо на початку. Для підвищення ефективності своєї комунікації за потреби він може використовувати онлайн-перекладачі та спеціальні додатки, оснащені багатомовним аудіоперекладачем із програмою розпізнавання мовлення та миттєвого голосового перекладу, а також транскрипції мовлення в текст.

Люди мігрують до інших країн в пошуках кращих умов. «Вони шукають соціальної інтеграції в країні, якої не знають, яка має величезні культурні відмінності і де переважають моральні та людські цінності, які дуже відрізняються від тих, що були у їхній групі походження» [59], не завжди замислюючись над тим, що одночасно з набуттям нового суспільства, нової мови та способу життя, вони у той самий час лишуються своїх звичаїв, своєї мови, культури, соціальних зв'язків, цінностей, способу життя і навіть смаків та запахів. Зосередившись, здебільшого, на економічному аспекті та задоволенні своїх базових потреб, вони спочатку не відчують «голоду» за всім «своїм», проте незадоволені духовні потреби проявляються згодом у депресивних настроях і тузі за своїм культурним середовищем.

Подібні важливі для мігрантів процеси добре ілюструють приклади литовського психоаналітика Л. Коварскіса, який протягом багатьох років консультує мігрантів і сам є мігрантом. Зокрема, він консультував протягом двох років мусульманина з Каїра, який проживає у Фінляндії 30 років. Каїрець страждав на незрозумілу депресію, а психотерапія не давала ефекту, і варто було приїхати до нього в гості двоюрідному братові всього лише на кілька днів, як депресія зникла. На запитання психоаналітика, що ж йому допомогло в цій зустрічі, він відповів: «У його очах я побачив себе. Розмовляючи з ним, я відчував, я знав, що він бачить мене таким, яким я був 30 років тому і яким я залишився в глибині душі досі» [21]. Тут ми бачимо приклад незмінності єдиної культурної ідентичності. Крім того, коли людина живе у своєму

культурному середовищі, виходячи на вулицю, вона звично сприймає все довколишнє, не усвідомлюючи, що в кожному зустрічному об'єкті і суб'єкті вона бачить і відчуває всіма органами чуття відображення в них свого культурного світу. Це стосується навіть смаків, запахів і найневловиміших відчуттів, - таких, наприклад, як шелест листя дерев середньої смуги, якого немає в тропіках; пісок, мох і соснове коріння у вигляді особливої за відчуттями землі під ногами, що «може бути тільки в Литві», на відміну від сусідньої кам'янистої Фінляндії [там само]; або запах у сільській місцевості на Вінниччині України, якого немає в Німеччині, - і решта незліченна кількість подібних, важливих для будь-якої людини, деталей, пов'язаних з її культурним середовищем та, відповідно, з ідентичністю.

Як уже було сказано вище, на перших етапах адаптації, мігрант, після нетривалої стадії ейфорії, починає відчувати себе закинутим у нові, незнайомі йому умови, де все, на додаток, закодовано у нових символах, при цьому втративши все, що складало «його світ». Через деякий час він починає відчувати розгубленість, депресивні настрої та самотність. У такій ситуації йому важливо все те, у чому він бачить відображення своєї культурної ідентичності та відчуває приналежність до саме такої групи, яка його вважає «своїм». Окрім налаштування комунікації в новому соціумі за допомогою таких медіа, як телебачення, газети, журнали і, насамперед, Інтернет, що дозволяє мігранту отримувати величезні обсяги найрізноманітнішої інформації як візуальної, так і аудіальної, йому надзвичайно важливо підтримувати зв'язок зі своїм етнокультурним співтовариством (діаспорою або своїми рідними, близькими та друзями, що залишилися на батьківщині), до якого він відчуває свою приналежність, з ким може використовувати рідну мову, знає, що може все розуміти та бути зрозумілим, бо всіх їх пов'язує один і той самий контекст.

У теперішній час важко уявити, що раніше на листи можна було чекати місяцями, чекаючи, коли пошту через океан доставить корабель, потім потяг, а не так давно - літак; зателефонувати можна було тільки раз на місяць на стаціонарний телефон; а звуковий лист записати на касету, - таким був зв'язок

мігрантів зі своєю батьківщиною всього лише два-три десятиліття тому. Тепер, завдяки сучасним засобам комунікації, відстані зникли, а зв'язок став безперервним. У будь-який момент часу мігрант може не тільки почути голоси своїх рідних і близьких, - він може їх бачити, вести прямі включення, записувати відео, миттєво надсилати й отримувати документи та фотографії, бути присутнім на прямому зв'язку в будь-якому місці майже необмежену кількість часу.

Отже, завдяки інформаційно-комунікаційним технологіям, мігрант отримує ширші можливості для своєї адаптації в новому середовищі, водночас не втрачаючи зв'язку зі своєю спільнотою, що дає йому змогу уникнути криз у процесі інтеграції в новій країні.

Висновки до розділу 3

У кожного представника тієї чи іншої культури формується в межах свого соціуму і своя культурна ідентичність із притаманними їй характерними рисами у вигляді спільних мови, території, етнічності, історії та культурних норм. Мігрант, маючи свою ідентичність, вступає в діалог з іншою ідентичністю на «правах» останньої, тобто використовуючи іншу мову, підлаштовуючись під інший менталітет і намагаючись пізнати іншу культуру, при цьому якості власної культурної ідентичності в такій нерівноправній комунікації залишаються не проявленими. Про зміну ідентичності не йдеться, тому що ідентичність автоматично формується в дитинстві, так само, як автоматично засвоюється і мова. Тому діти мігрантів можуть радше мати ідентичність нової країни через більший вплив на них макросоціуму, ніж мікросоціуму сім'ї.

Незважаючи на збереження своєї ідентичності, мігрант змушений адаптуватися і в міру можливості інтегруватися в нову спільноту, приймаючи як нові цінності, так і зберігаючи прихильність до старих, тобто своїх власних. Мігрантові вкрай важливо підтримувати комунікацію з представниками своєї

групи приналежності як носіями однієї й тієї самої культурної ідентичності, що мешкають як на його батьківщині, так і в новій країні, і в інших країнах світу.

Як соціальне явище, міграція визначається чинником потреби - поліпшити своє матеріальне і соціальне становище та здобути безпеку. Але не менш важливо для людини задовольнити потреби у належності до соціальної групи, визнанні спільнотою та самоактуалізації, які часто залишаються незадоволеними через малу кількість соціальних зв'язків, відсутність визнання мігранта «своїм» і неможливість займатися своєю улюбленою справою.

Що стосується адаптаційно-інтегративних процесів мігрантів, то в цій галузі розроблено теорії, які розглядають етапи та стадії (з їхніми характеристиками та тривалістю) до нових умов життя й інтеграції в новий соціум, який найчастіше належить до зовсім іншої культури. На цих стадіях вченими було вивчено об'єктивні та суб'єктивні показники, що стосуються фактичного пристосування і самовідчуття мігрантів відповідно.

Очевидно, що адаптаційно-інтегративний процес нерозривно і найпрямішим способом пов'язаний із міжкультурною комунікацією. На цьому шляху мігрант стикається з певними комунікативними бар'єрами, серед яких особливе місце посідають мовний і культурний бар'єри. Встановлено, що для їхнього подолання необхідні обопільні зусилля: мігрант вивчає мову та культуру нової країни, а нова спільнота виявляє до мігранта зустрічний інтерес, стимулюючи організацію та проведення заходів, які сприяють ознайомленню місцевого населення з культурою мігрантів, що проживають у їхній країні. Чимала увага приділяється фізичним і духовно-психологічним потребам мігрантів, у чому їм надають висококваліфіковану допомогу і підтримку психологи і соціальні працівники.

Епоха глобалізації «руйнує» кордони і сприяє не тільки широкому переміщенню людей, змушених постійно адаптуватися до мінливих умов, а й широкій комунікації. Міграційні процеси сприяють змішуванню великої кількості людей - носіїв різних мов і культур, - взаємозбагачуючи один одного в комунікаційному та культурному плані.

У цей же час інформація та її виробництво стає прогресом, а інформаційно-комунікативні технології забезпечують інтенсивну міжкультурну комунікацію. У такій комунікації слід звертати увагу на менталітет, цінності, норми та культурний контекст. Необхідно сприяти створенню проєктів із взаємокультурного обміну, розширювати інтеграційні та міжкультурні програми.

Сучасні способи комунікації характеризує швидкість, що допомагає мігрантам у їхньому адаптаційно-інтеграційному процесі безперешкодно отримувати інформацію, проходити онлайн-навчання, користуватися електронними підручниками та словниками, проходити тестування, отримувати зворотний зв'язок, стаючи активним учасником соціальних процесів у новій країні. Також, завдяки сучасним інформаційно-комунікаційним технологіям, величезні відстані зникли, і мігрант може тепер підтримувати постійний зв'язок зі своєю культурною спільнотою та бути більш причетним до свого культурного середовища.

ВИСНОВКИ

1. Визначено, що міграційні процеси у сучасному світі є складним, багатовимірним динамічним та глобальним феноменом. Сучасні міграції зберігають за собою історичну функцію соціального та економічного вирівнювання, їхній внесок у сталий розвиток глобального суспільства визнається позитивним. Така позитивність корелює з упорядкованим та керованим характером міграційної політики, що має на меті задоволення інтересів як мігрантів, так і гостьового суспільства. Водночас міграції можуть виходити з-під контролю міграційних інституцій і ставати причиною соціальної напруги між мігрантами і корінним населенням, призводити до переобтяження соціальної інфраструктури гостьових країн.

Міграційні процеси відображають глобальні світові тенденції, їхнє посилення особливо спостерігається під час військових конфліктів, природно-техногенних катаклізмів, соціальних та економічних струсів. Останнім часом вони стають дедалі масовими та неконтрольованими, дедалі менш добровільними, але більш вимушеними. Відтоки людей відбуваються, здебільшого, з менш розвинених до більш розвинених країн.

Міграційні процеси є об'єктом досліджень низки міждисциплінарних теорій і, як явище, багатовимірне, вивчаються на різних рівнях: на макрорівні; на мікрорівні; мезорівні. До останніх належить і міжкультурна комунікація. Вона вивчається значно меншою мірою, ніж політико-економічні та правові аспекти міграції.

2. Дослідження комунікативних процесів у міграційному середовищі здійснено за допомоги понятійного-термінологічного апарату неklasичної західної філософії із залученням спеціальної соціальної літератури. Вихідними методологічними основами дослідження є світоглядно-пізнавальний арсенал філософії діалогу, герменевтики, комунікативної філософії, філософської антропології та філософії культури. За допомогою філософії діалогу досліджено взаємодію між Я-мігранта і Ти-мешканця іншої країни, включно з

їхньою міжкультурною комунікацією. За допомоги понять комунікативної філософії розглянуто дискурс, який ведуть компетентні органи на тему міграційних процесів, що включає такі його складові, як адаптація, комунікація та інтеграція мігрантів у новій країні. Також досліджено значення культури у формуванні особистості й соціалізації людини-мігранта, у тому числі, міжкультурній. Філософську антропологію використано для дослідження світу людини-мігранта як внутрішньо-суб'єктивного, так і зовнішнього, пов'язаного із взаємодією з іншими людьми, які є представниками іншої культури і носіями іншої мови. Розкриті значення таких термінів як: мігрант, міграційний процес, інший, діалог, мова, мовний контакт, ментальність, психокультура, контекст, міжкультурна комунікація.

3. З'ясовано, що міграційні процеси, зіштовхуючи різні культури і змушуючи їх взаємодіяти, сприяють розкриттю потенціалу комунікації. Унікальне місце в схемі культурних структур посідає мова. Мова є буттєвою формою культурного самовизначення людини й засобом її комунікації, виконуючи в культурі особливі функції. Мова містить у собі національну самобутність, світогляд, ментальність та культуру її носіїв. За допомогою мови досягається взаємопроникнення, взаєморозуміння та взаємозбагачення культур, що приводить до їх синтезу та єдності, зберігаючи водночас індивідуальність кожної з них. Світ культури не має своєї завершеності, і впродовж усієї його історії актуальною залишається міжкультурна комунікація.

Найважливішою формою міжкультурної комунікації є діалог. Комунікація в діалозі ніколи не буває односторонньою, тому діалог завжди супроводжує експліцитна або імпліцитна присутність Іншого. Діалог «Я» з «Ти», в якому бере участь мігрант, - це не тільки діалог двох суб'єктів, двох особистостей, а й одночасно діалог двох різних мов, різних ментальностей, етносів та двох різних культур.

Комунікативна функція мови в діалозі є її визначальною рисою. Саме знання мови сприятиме успішній інтеграції мігранта в нове культурне середовище. Однак діалогова комунікація, що ведеться мігрантом на іноземній

мові, є нерівноправною. Мовне повідомлення, окрім мови має кілька паралельних невербальних інформаційних рівнів, які є конвенціональними, відрізняючись за своїм значенням у різних країнах (просодичний, кінестетичний, проксемічний). Для мігрантів інтерпретація таких кодів поряд з іноземною мовою є додатковим навантаженням під час декодування отриманої інформації.

4. Досліджено культурно-ментальний аспект комунікації мігрантів. Доведено, що поряд з мовною свідомістю, яка стосується автоматичного вживання рідної мови, кожній людині притаманна також ментальність її рідного етносу, в якому їй довелося сформуватися як особистості. Недостатньо знати тільки (іноземну) мову, необхідно з її допомогою ще й вибудувати грамотне, зрозуміле іншому мовлення, враховуючи, що в діалозі представлені два різні суб'єкти як два різні мікросвіти зі своєю мікрокультурою, яка вміщує в собі інший світогляд, іншу мовну свідомість та іншу національну ментальність. Інший в особі мігранта є носієм іншої картини світу, зафіксованої в його ментальних структурах, як життєвий досвід буття в іншому культурному соціумі з його колективною свідомістю, яка відображена у індивідуальній свідомості мігранта та виражає себе через поведінку та комунікацію. Якщо готуватися до такого діалогу, налаштовуватися на нього, вбачаючи в Іншому самого себе, як і себе в ньому, дослухаючись не тільки до мовлення, а й до мислення, прагнучи зрозуміти інший мікросвіт, можна розраховувати знайти єдність цих мікросвітів, не зважаючи на протилежні відмінності.

5. З'ясовані особливості мовленнєвої культури мігрантів у сучасних комунікативних процесах. Кожна особистість являє собою текст, який вбудований у власний контекст, що складається зі своєї ментальності, ідентичності, мови та культури, і не може розглядатися поза ним. Знайомство с контекстом один одного відбувається саме в процесі зустрічі «Я»-«Ти» та їх комунікації як текстів, так і контекстів, які перебувають в постійній динаміці перетворення. В результаті такого діалогу відбувається не тільки взаємна трансформація співрозмовників у вигляді розширення їх свідомості, а й

одночасне розширення і взаємозбагачення їхніх контекстів. Успішність комунікативної інтеграції мігранта у нове середовище залежить як від його власної мотивації, цілей самовизначення, так і від соціального клімату. Мігранти можуть демонструвати відмінні варіанти мовного вибору. Вони можуть вирішити не змінювати власний мовний репертуар і обмежувати себе поверхневим, простим лінгвістичним функціоналом для ситуативних дій. Можуть, навпаки, мати бажання змінити мовний репертуар, але через низку причин (і брак часу, і психологічної впевненості та ін.) не можуть цього зробити. Ще один варіант мовної адаптації, стосується прилаштування власного мовного репертуару до нової мови, але із збереженням власного акценту, культурних комунікативних звичок без дотримання норм нової мови. Нарешті, мігранти можуть демонструвати високу мовленнєву культуру адаптації, подібною до «мовної натуралізації». У даному випадку процеси самовираження та самоствердження будуть відбуватися не на рідній мові, як у попередніх варіантах, а на мові приймаючої країни.

б. Розкриті проблеми культурної ідентичності мігрантів в умовах глобалізації. Особистість мігранта не може розглядатися поза контекстом тієї культури, в якій він виріс і з соціумом якої він себе ідентифікує. Маючи свою культурну ідентичність, мігрант змушений взаємодіяти із зовсім іншими ідентичностями, і використовувати іншу мову, намагаючись зрозуміти іншу ментальність і пізнати іншу культуру. У разі вже сформованої культурної ідентичності зі своїми стійкими психокультурними характеристиками (у дорослому віці), мігрант, як правило, не набуває у іншому культурному соціумі нової ідентичності, а намагається лише краще адаптуватися в нових умовах, і в міру можливості інтегруватися у нове суспільство, здобуваючи новий соціальний досвід і приймаючи як нові культурні цінності, так і зберігаючи цінності своєї власної культури, яка є фундаментальною частиною його життя. В умовах глобалізації культури відбувається поступове переструктурування ідентичностей. Із етнокультурного ядра ідентичностей під впливом глобалізації розвиваються специфічні особливості, натомість на перший план висуваються

раціональний, прагматичний контекст. Водночас глобалізація приводить до змістовного збагачення ідентичностей, завдяки чому ідентичність набуває культурної багатоманітності в єдиній структурі - глобальної та етнокультурної.

7. Виявлені комунікативні бар'єри в адаптаційно-інтеграційних процесах мігрантів. Адаптаційно-інтеграційні процеси мігрантів пов'язані з міжкультурною комунікацією. У процесі вивчення нової мови і знайомства з новою культурою, мігрант долає пов'язані з цим комунікативні бар'єри, водночас викликаючи в співрозмовника зустрічний інтерес до своєї культури, що виявляється в його комунікації у вигляді характерної ментальності та манери поведінки. У процесі інтеграції в нову культуру мігрант під час комунікації зіштовхується з величезним багатшаровим інформаційним і психологічним навантаженням, і вивчення ним нової мови не пов'язане з автоматичним набуттям ним нової культурної ідентичності з огляду на те, що культуру неможливо вивчити й навіть досягнути такою мірою, щоби вона стала частиною ідентичності мігранта.

У міжкультурній комунікації розрізняють наступні види бар'єрів: власне, мовні бар'єри - нездатність висловити думку на новій мові через брак знань і лінгвістичних навичок, охоплює семантичні, фонетичні та стилістичні відмінності; соціально-культурні, соціально-культурні бар'єри - передбачає перешкоди на рівні соціальних, політичних, релігійних та культурних відмінностей; психологічні бар'єри – свідчить про світоглядні відмінності, відмінності в рівнях свідомості, особистісні способи переривання контакту, стресовий стан, недовіру; пресупозиційний або контекстуальний бар'єри означає внутрішній простір пережитого всеосяжного досвіду, - приховані в підсвідомості зв'язки; невербальні комунікаційні бар'єри - ускладнення в обміні емоцій, вражень, просторової дистанції (інтимної, особистої, соціальної, публічної).

8. Досліджений вплив інформаційно-комунікаційних технологій на міжкультурну комунікацію мігранта. Епоха глобалізації активізує міграційні процеси, а сучасні інформаційно-комунікаційні технології сприяють

розширенню міжкультурної комунікації, в якій діалог різноманітних «Я» і «Ти» з їхніми характерними ментальностями, ідентичностями та мовами об'єднує, взаємно збагачуючи культурні контексти одне одного, водночас залишаючи право кожному на свою самобутність, що полегшує адаптацію й інтеграцію в новому культурному середовищі.

Новітні інформаційно-комунікаційні технології в епоху глобалізації сприяють швидшій адаптації та легшій соціалізації мігранта в новій спільноті. Крім того, вони відкривають небувалі можливості мігрантам для навчання на курсах іноземної мови, для можливого подальшого навчання їх в навчальних закладах нової країни, а також для повсякденного спілкування з місцевим населенням і підтримування постійного зв'язку зі своєю культурною спільнотою як в новій країні, так і на батьківщині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ардашова Я. Психокультура в контексті культурного поступу суспільства. Філософія і політологія в контексті сучасної культури. 2015. № 1. С. 11-18.
2. Ардашова Я. Психологічна культура і психокультура: точки дотику та відмінності. Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія. 2017. № 1 (25). С. 98-101
3. Бахтін М. Естетика словесної творчості. М.: Мистецтво, 1986. 445 с.
4. Безуглий П. Теоретичні засади дослідження міграційних процесів. Донецьк: Донецький національний університет ім. В. Стуса, 2018.
5. Беймішева А., Азнабакієва М. «Сучасний міграційний процес: сучасні підходи в аналізі». Алмати: КНУ ім. аль-Фарабі, 2022.
6. Бек У. Що таке глобалізація? М.: Прогрес, 2001. 301 с.
7. Біблер В. С. Мислення як творчість. М.: Політгиздат, 1975. 399 с.
8. Блюк Н. Вплив глобалізаційних процесів на зовнішню міграцію населення України. Вісник НУ Львівська політехніка. Т. 7. № 2. 2020. С. 141-145.
9. Блюк Н. Про міграційну політику в Україні. Навчально-науковий інститут права та психології НУ Львівська політехніка, 2016.
10. Бубер М. Я і Ти. К.: Дух і літера, 2012.
11. Бугайські М. Мова комунікації. Х.: Гуманітарний центр, 2010. 544 с.
12. Вітгенштейн Л. Філософські дослідження. К.: Основи, 1995. 311 с.
13. Вплив міграції на соціально-економічну ситуацію в Україні: аналітична доповідь. / В. Потапенко та ін.; за заг. ред. В. Потапенко. Київ: НІСД, 2023.
14. Грабовська К., Герман О. Концепція «глобального села» Г. М. Маклюєна. Збірник тез міжнародної наукової конференції молодих учених та студентів «Філософські виміри техніки», 30 листопада - 1 грудня 2016 р. Т.: ТНТУ, 2016. С. 41-42.
15. Дротянко Л. Філософські проблеми мовознавства. К.: Видавничий центр КНЛУ, 2002. 128 с.

16. Івахнюк І. Розвиток міграційної теорії в умовах глобалізації. Вік глобалізації. 2015. № 1. С. 36-51.
17. Кассіерер Е. Досвід про людину. М.: Гардарика, 1998. 784 с.
18. Кассіерер Е. Філософія символічних форм : в 3 т. СПб: Університетська книга, 2001. Т. : Мова. 271 с.
19. Кивлюк О. Сучасні інформаційно–комунікаційні технології як ключова передумова соціального та технологічного прогресу: соціально-філософський аспект. Гілея: філософські науки. Випуск 49. С. 304-310.
20. Кляшторна В. Комунікативні бар'єри сучасних мігрантів // ПОЛІТ. Сучасні проблеми науки. Гуманітарні науки: тези доповідей ХХІІІ Міжнародної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених: [у 2-х т.]. – Т. 2 (м. Київ, 04-07 квітня 2023 р.) / [ред. кол.: Н.В.Ладогубець, А.М.Кокареєва та ін.]; Національний авіаційний університет. – К.: НАУ, 2023. – С. 395.
21. Коварскис Л. Хто Я? Про міграцію та ідентичність. Журнал практичної психології і психоаналізу, 2020. № 1.
22. Лабирина А., Кравченко І. Сучасна міжнародна міграція робочої сили. НУХТ, 2019.
23. Левчук-Керечук Н. О. О. Потєбня і філософія мови: лекція. Лондон: Л: 1991.
24. Лукашевич В. Глобалістика. Л.: Новий світ-2000, 2007. 400 с.
25. Марчук О. Становлення філософії іншого як нового підходу до розв'язання конфліктів сучасності. К.: Мультиверсум. Філософський альманах: зб. наук. пр., 2007. № 61. С. 38-49.
26. МОМ (Міжнародна організація по міграції, Агентство ООН): «Міграція та порядок денний 2030». Женева, 2018. 174 с.
27. Москальчук М. Проблема Я–Інший як складова філософії толерантності у науковій спадщині Мірча Еліаде. К.: Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, 2021.
28. Мунтян М. Людвіг Фейєрбах та проблема пізнання людини постіндустріально-інформаційної ери. 2007.

29. Пархоменко Р. Філософія культури про людину та її свободу (Е. Кассіер). Педагогіка та просвітництво, 2013. № 4(12). С. 349-360.
30. Пеллагеша Н. Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації : монографія. К.: НІСД, 2008. 288 с.
31. Плющ В. Соціокультурна адаптація мігрантів: концептуалізація, етапи та їхня динаміка. 2021. С. 59–68.
32. Плющ В. Соціологічні моделі соціокультурної адаптації сучасних мігрантів в іншокультурному середовищі. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2021. № 27. С. 103–114.
33. Пономаренко Я. Психокультура суспільства та її вплив на становлення особистості. Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: зб. наук, праць. К.: НАУ, 2011. № 2 (14). С. 148-152.
34. Прибиткова І. Сучасні міграційні процеси: теоретико–методологічні аспекти досліджень. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 1999. № 1. С. 161-172.
35. Проблеми теорії ментальності / М. Попович та ін.; за заг. ред. М. Попович. К.: Наукова думка, 2006. 403 с.
36. Роговенко О. Теорії міграції: соціально–трудоий аспект. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція, 2021. № 54. Т. 1. С. 102-105.
37. Руднев В. Людвіг Вітгенштейн: Людина і мислитель. М.: Культура, 1993. 352 с.
38. Сало Н. Інформаційно-комунікаційні технології в контексті сучасних міжнародних відносин. Т.: ТНЕУ, 2017.
39. Старовойт І. Західноєвропейська і українська ментальність: Компаративний аналіз. Т.: Діалог, 1995. 183 с.
40. Суханцева В. Метафізика культури. Київ: Факт, 2006. 368 с.
41. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології : навч. посіб. / Г. Швачич та ін. Дніпро: НМетАУ, 2017. 230 с.

42. Теорія та історія світової і вітчизняної культури: навч. посіб. / А. Бичко та ін. Київ: Либідь, 1993. 392 с.
43. Тинний В., Особливості формування міжкультурної комунікації засобами інформаційно-комунікаційних технологій. К.: КНЕУ ім. В. Гетьмана, 2016.
44. Трощинський В., Шевченко А. Українці у світі. Київ: Альтернативи, 1999. 352 с.
45. Філософія культури. Становлення та розвиток. / Каган М. та ін.; за заг. ред. М. Кагана, Ю. Перова, В. Прозерського, Е. Юровської. С.-П.: Лань, 1998. 448 с.
46. Філософський словник / за заг. ред. В. Кемерова. Б.: Одісей, 1996. 608 с.
47. Філософський словник / за ред. І. Фролова. М.: Політична література, 1987. 590 с.
48. Фурман А. Психокультура української ментальності: 3-є наукове видання. Т.: НДІ МЕВО, 2014. 168 с.
49. Шашкова Л., Злочевська М. Діалогічний вимір гуманітарного знання : монографія. К.: Видавничий дім «Професіонал», 2011. 176 с.
50. Шелер М. Проблеми соціології знання. М.: Інститут загальногуманітарних досліджень, 2011. 320 с.
51. Álvarez-Benavides A. Migraciones e identidad. Una aproximación desde la teoría de la identidad colectiva y desde la teoría del sujeto. (CUNY) Revista Latinoamericana. 2020. Volumen 1, № 1. pp. 97-115.
52. Babiker I. Cox J.L., Miller P. The measurement of culture distance and its relationship to medical consultation, symptomatology and examination of performance of overseas students at Edinburgh University / Social Psychiatry. 1980. № 15. P. 109-116.
53. Bartley III W. Wittgenstein. L.: Quartet Books, 1974, 160 p.
54. Buijink S. De reconstructie van identiteit in de context van migratie. U.: Universiteit Utrecht, 2013. 111 p.
55. Dewaele J.-M., Stavans A. The effect of immigration, acculturation and multicompetence on personality profiles of Israeli multilinguals. International Journal of Bilingualism. 2012. 0 (0). P. 1-19

56. Habraken J. De drie stappen methode (Pinto). T.: Universiteit van Tilburg, 2007.
57. Maslow A. A Theory of Human Motivation. *Psychological Review*, Volume 50. № 4. P. 370-396.
58. Meyerhoff M. *Introducing Sociolinguistics*. L., NY: Routledge, 2006. 320 p.
59. Rivas R. Migraciones, causas y nuevas identidades. *Revista de Museología Kóot*. 2016. № 7. P. 101-116
60. Sánchez Urios A. *Inmigración, necesidades y acceso a los recursos y servicios: los inmigrantes ucranianos en los procesos de inserción en la Comunidad Autónoma de Murcia*. M: Universidad de Murcia, 2007.
61. Spotti M. What lies beneath? Immigrant minority pupils' identity construction in a multicultural Flemish primary classroom. *Journal of Language, Identity & Education*. 2007. 6:1. P. 31-51.
62. Енциклопедія сучасної України: «контекст». URL: <https://esu.com.ua/article-5031> (дата звернення: 04.09.2023)
63. Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. Птухи НАН України, 2023. URL: <https://idss.org.ua/index> (дата звернення: 25.10.2023)
64. Кун Х. Філософія культури Ернста Кассіра. URL: http://krotov.info/libr_min/11_k/as/sirer_14.htm (дата звернення: 15.10.2023)
65. Постійне представництво України при відділенні ООН та інших міжнародних організаціях у Женеві. Міжнародна організація з міграції (МОМ). URL: <https://geneva.mfa.gov.ua/posolstvo/2611-iom> (дата звернення: 26.08.2023)
66. Раєвський Д., Скібіцька Ю. Світова міграція 2023 року б'є історичні рекорди. URL: <https://babel.ua/texts/94613-u-sviti-nebuvaliy-splesk-migraciji-i-sprava-ne-lishe-v-ukrajincyah-pandemiya-kovidu-dovela-shcho-zakriti-kordoni-shkodyat-ekonomici-a-shche-migranti-mozhut-omoloditi-naselennya-kоротка-istoriya> (дата звернення: 02.09.2023)
67. Afluencia de refugiados procedentes de Ucrania. Consejo Europeo, Consejo de la Union Europea, 2023. URL: <https://www.consilium.europa.eu/es/policies/eu-migration-policy/refugee-inflow-from-ukraine/> (дата звернення: 30.11.2023)

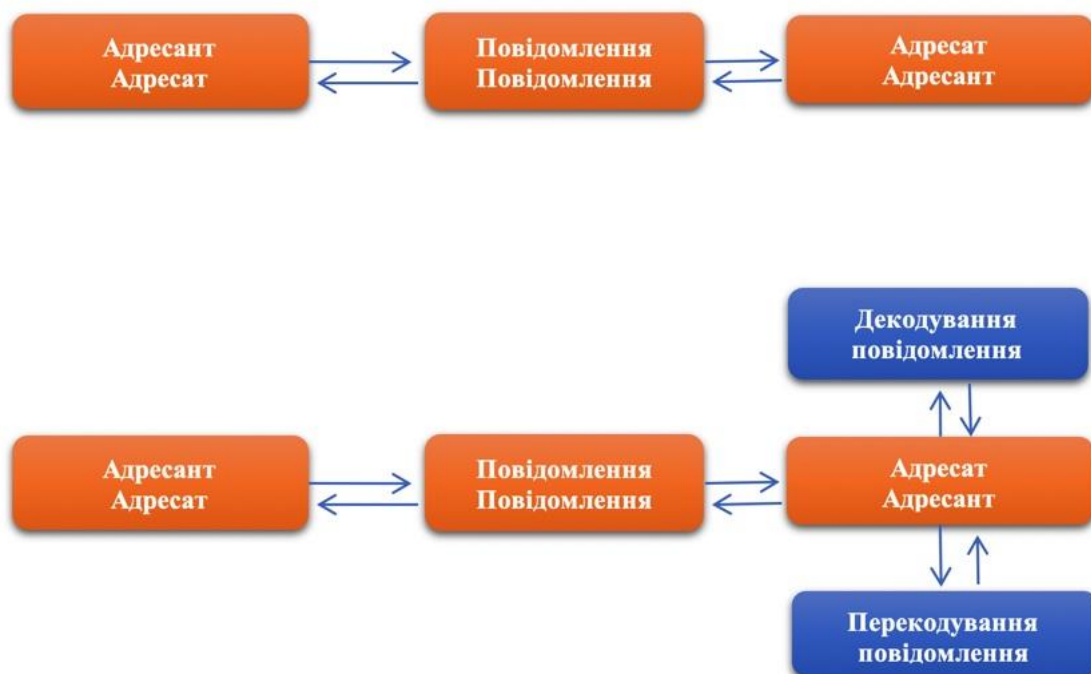
68. Cambridge international dictionary of English: «mentality». URL: <https://dictionary.cambridge.org> (дата звернення: 30.09.2023)
69. Global Talk. URL: https://www.globaltalk.nl/wp-content/uploads/2023/01/CultuurFlyer_GlobalTalk.pdf (дата звернення: 12.11.2023)
70. Interculturele communicatie. Universiteit Utrecht. URL: <https://www.uu.nl/masters/interculturele-communicatie> (дата звернення: 14.11.2023)
71. International Organization for Migration (IOM): IOM, Key migration terms. URL: <https://www.iom.int/key-migration-terms> (дата звернення: 18.09.2023)
72. International Organization for Migration (IOM): Statement. New York: UN Headquarters, 2017. URL: https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbd1486/files/our_work/ODG/GCM/Director-General-Statement-Second-Informal-Thematic-Consultation.pdf (дата звернення: 18.09.2023)
73. Nieuwe digitale vorming: Verschil in visie. URL: <https://hannaharendt.institute/verdiep-je/verschil-in-visie-9-perspectieven-op-samenleven-in-diversiteit/> (дата звернення: 14.11.2023)
74. Pacó Vila D., Las interrupciones del contacto. Gestaltnet.net, 2013. URL: <https://gestaltnet.net/gestaltoteca/documentos/articulos/interrupciones-contacto> (дата звернення: 04.10.2023)
75. ¿Qué son las barreras de comunicación y cuáles son los tipos que existen? Universidad Internacional de La Rioja (UNIR), 2021. URL: <https://ecuador.unir.net/actualidad-unir/barreras-comunicacion/> (дата звернення: 04.10.2023)
76. Ukraine Refugee Situation. Operational Data Portal, 2023. URL: <https://data2.unhcr.org/en/situations/Ukraine> (дата звернення: 25.10.2023)
77. Workshops interculturele communicatie. Fish grow feet. URL: <https://www.fishgrowfeet.be/workshops-interculturele-communicatie/> (дата звернення: 15.11.2023)
78. Zoomers A. Migratietheorieën. Nijmegen: Radboud Universiteit, 2006. URL: <https://repository.ubn.ru.nl/bitstream/handle/2066/29827/29827.pdf?sequence=1> (дата звернення: 30.10.2023)

79. Zoomers A. Op zoek naar eldorado. Nijmegen: Radboud Universiteit, 2006.
URL: <https://repository.uhn.ru.nl/bitstream/handle/2066/29827/29827.pdf?sequence=1> (дата звернення: 30.10.2023)

ДОДАТОК А

Схема Де Фльора

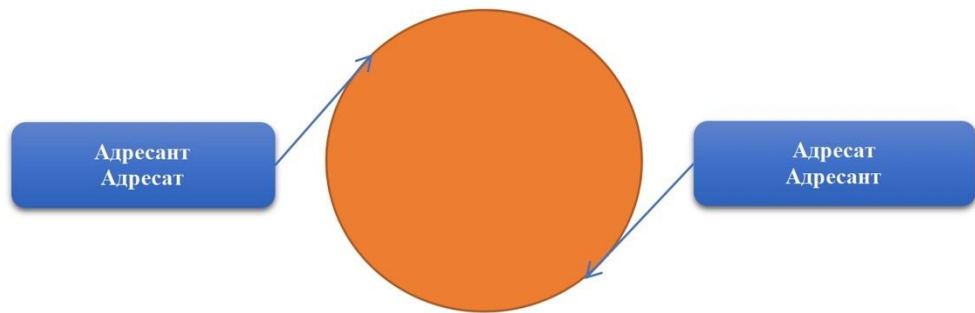
Рис. 1 і 1а

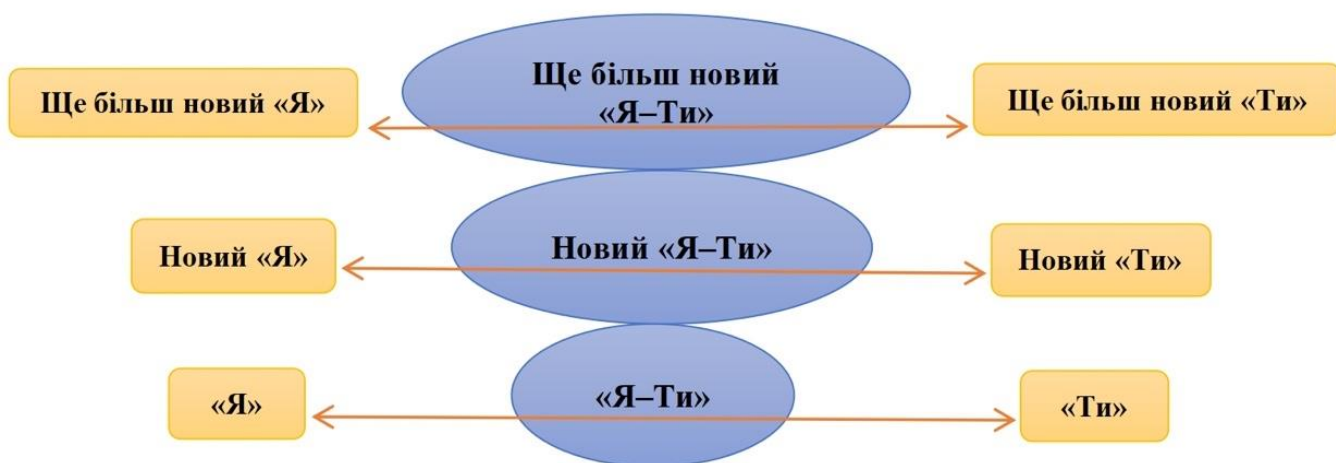
ДОДАТОК Б

«Комунікативне коло» Ф. де Соссюра

Рис. 2 і 2а

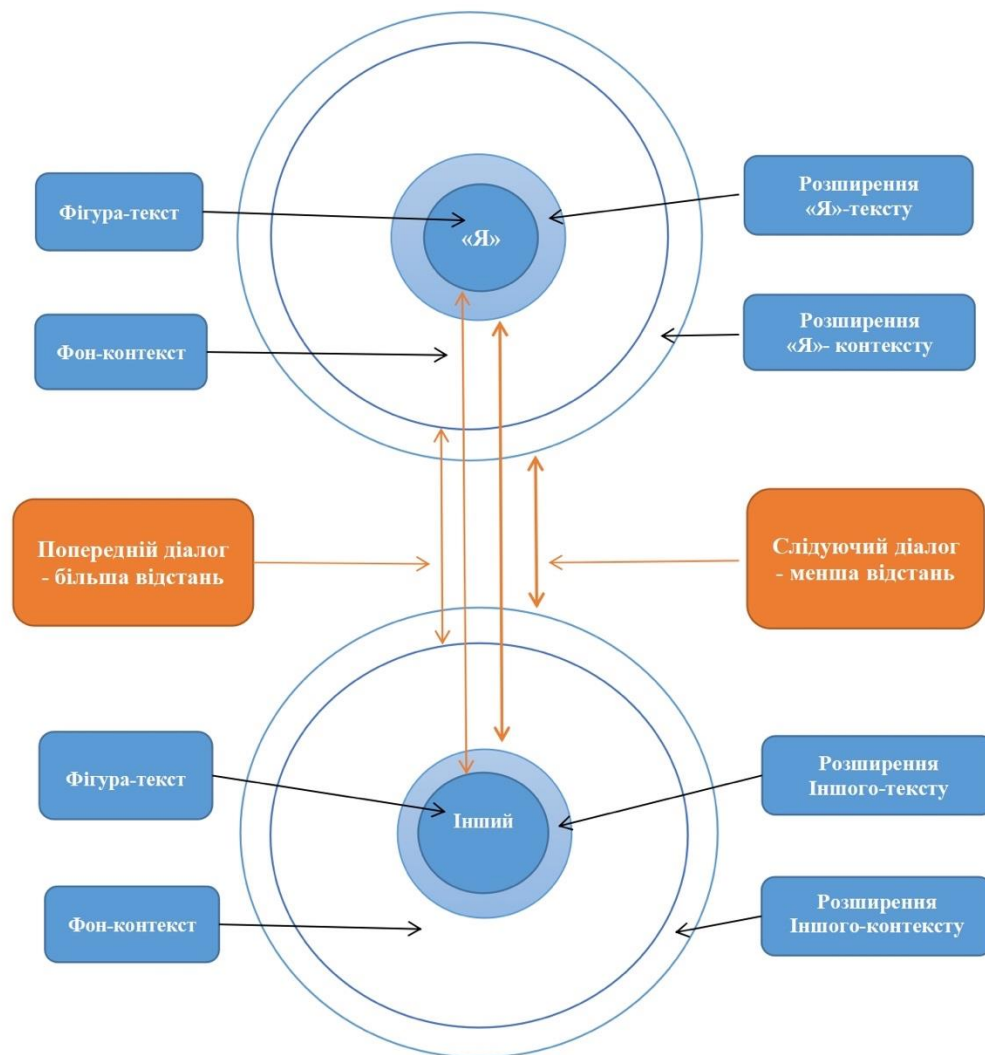
«Комунікативна (діалогічна) спіраль»

ДОДАТОК В

Діалогове розширення текстів-«фігур» і контекстів-«фонів» з їх подальшим наближенням

Рис. 3

ДОДАТОК Г

Анкетування українських мігрантів

Рис. 4

